

UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Duitse Iranpolitiek 1871-2005

Rezaeiejan, S.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rezaeiejan, S. (2012). *Duitse Iranpolitiek 1871-2005*. Vossiuspers - Amsterdam University Press. <http://nl.aup.nl/books/9789056297039-duitse-iranpolitiek-1871-2005.html>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Deel I De grondslagen van de Duitse Iranpolitiek II

Iran in de internationale politiek in de twintigste eeuw 1906-1979

De periode 1906-1921

Door de bankroete, administratief inefficiënte en militair incompetent Qajarstaat was de onvrede bij de bevolking in Iran in het begin van de twintigste eeuw groot. Naast structurele problemen vonden in 1905 twee belangrijke gebeurtenissen plaats; twee druppels die de emmer deden overlopen. Ten eerste zag men zich in dat jaar met een zeer slechte oogst geconfronteerd. Ten tweede zorgden de Japans-Russische oorlog en de revolutie van 1905 in Rusland ervoor dat de toevoer van goederen uit Rusland naar Iran verstoord werd met als gevolg een groot tekort aan goederen en een ongekende inflatie.

Als reactie hierop kwamen de eerste vredige protesten op gang. Het begon zoals zo vaak in Iran tijdens de heilige maand moharram. Moharram is de maand waarin Imam Hossein, de derde imam en de zoon van Imam Ali, de eerste sjjiëtische imam, in een religieuze en politieke oorlog door de soennieten werd vermoord. Elk jaar herdenken de sjjiëten in deze maand deze gebeurtenis. Omdat er door de regering geen gehoor werd gegeven aan de vredige protesten nam de politieke onvrede in de loop van het jaar toe. Dit ging gepaard met stakingen in de *bazaars* die gesteund werden door belangrijke geestelijke leiders.⁴² Ook maakten ze via periodieke verklaringen hun eisen aan de Sjah bekend. De belangrijkste eisen waren: het ontslaan van het Belgische hoofd van de douane; monsieur Nauss, het toepassen van de *sharia* en het oprichten van een 'huis voor rechtvaardigheid'.⁴³

Hierna werden nog twee demonstraties gehouden waarvan er één bloedig door de regering werd neergeslagen; tweeëntwintig burgers kwamen om het leven. Daarop besloten de belangrijkste geestelijke leiders in staking te gaan. Ze vertrokken naar Qom en deelden mee dat zolang de Sjah niet zijn beloftes zou nakomen, zij de hoofdstad zonder religieuze leiding zouden laten.⁴⁴ Bovendien werd de eis van het oprichten van een 'huis van rechtvaardigheid' omgezet in het oprichten van een 'huis van nationale vergadering', een vertaling uit het Frans van de *Assemblée Nationale* (of *Majlese Melli* in het Perzisch). Uiteindelijk gaf Sjah Mozaffareddin toe. Daarmee was de revolutionaire strijd afgelopen.

⁴² De twee belangrijkste leiders die in die periode verklaringen publiceerden waren Ayatollah Behbahani en Ayatollah Tabatabaei.

⁴³ Houman Qodsi, *Ketabe khaterate man ya tarikhe sad saleh (Mijn autobiografie of de geschiedenis van honderd jaar)*, 1963, 99-100.

⁴⁴ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 1982, 83.

De nieuwe strijd ging om het creëren van de constitutie.⁴⁵ Allereerst moest de kieswet geschreven worden. Er werd vastgesteld dat verschillende klassen aan de verkiezingen van de *Majles* konden deelnemen: de Qajarprinsen, de religieuze geestelijken en theologiestudenten, de adel en notabelen, groothandelaren, landeigenaren met minstens 1000 *toman*⁴⁶ aan eigendom, en tenslotte zakenmensen met bekendheid in de *bazaar*. Teheran kreeg zestig zetels in de *Majles* en de overige provincies gezamenlijk zesennegentig.⁴⁷

Na de verkiezingen konden de vertegenwoordigers beginnen met het ontwerpen van de Iraanse constitutie. Belangrijke punten uit dit ontwerp waren onder andere het besluit dat de *Majles* het laatste woord had met betrekking tot beslissingen over de hoogte van het budget, leningen, verdragen en alle concessies.

Mozaffareddin Sjah tekende en ratificeerde dit ontwerp vijf dagen voor zijn dood. Zijn zoon en opvolger Mohammad Ali Sjah wilde echter niet als zijn vader maar als zijn autoritaire grootvader regeren. Bovendien stond hij onder invloed van zijn premier, Amin-ao-Soltan, die pas terug was gekeerd van een reis naar Japan en sterk onder de indruk was van het politieke systeem daar. Hij was ervan overtuigd dat zonder autoritair centraal gezag geen enkele vorm van stabiliteit en groei mogelijk was.

De vertegenwoordigers in het parlement waren juist de tegenovergestelde mening toegedaan en wilden de Koninklijke macht zoveel mogelijk beperken. In de woorden van de historicus Ervand Abrahamian:

His sovereignty was described to be derived not from God but the people: 'The sovereignty is a trust confided (as a divine gift) by the people to the person of the King: His ministers were responsible to parliament only, and could not divest themselves of the responsibility by pleading verbal or written orders from the monarch. If the National Assembly shall, by an absolute majority, declare itself dissatisfied with the cabinet or with one particular minister that cabinet or minister shall resign their or his ministerial functions.'⁴⁸

De nieuwe Sjah die zijn macht hierdoor zag afnemen, wilde het ontwerp niet accepteren en maakte bekend dat hij de voorkeur gaf aan de Duitse constitutie

⁴⁵ M. Heravi-Khorasani, *Tarikhe peydayeshe mashrooteye Iran (Geschiedenis van de oorsprong van de Iraanse constitutie)*, 1953, 48-50.

⁴⁶ Toman was de Iraanse munteenheid.

⁴⁷ Voor gedetailleerde informatie over de zetelverdeling zie Edward G. Brown, *The Persian Revolution 1905-1909*, 1910, 350-400. Hierop startten de campagnes en werden bewegingen en verenigingen in het leven geroepen en nieuwe kranten uitgegeven. Het aantal kranten steeg van zes vóór de verkiezingen naar honderd tijdens en na de verkiezingen. De verkiezingsuitslagen waren niet verrassend: twintig procent van de zetels ging naar de kandidaten van landeigenaren en zakenmensen uit de *bazaar*, twintig procent naar de geestelijken en vijftien procent naar groothandelaren. De traditionele middenklasse had dus gewonnen. Abrahamian, 1982, 86-7.

⁴⁸ Abrahamian, 1982, 90.

waarin de keizer zelf alle ministers benoemde en bevel over het leger had. De tegenvoorstellen van de Sjah zorgden voor volksprotesten in de grote steden. In Tabriz dreigden de oppositionele politieke leiders met het autonoom verklaren van de provincie Azerbeidzjan. Premier Amin-ol-Soltan werd vermoord. De Sjah, geschrokken door de moord op zijn premier en de dreigingen uit Tabriz, accepteerde uiteindelijk toch de nieuwe constitutie.⁴⁹

De constitutionalisten, trots op hun succes en nu nog zelfverzekerder, eisten vanaf dat moment nog meer hervormingen. Hierdoor keerde echter zich een deel van de geestelijken tegen hen. Religieuze leiders waren bang dat deze koers uiteindelijk tot een seculiere staat zou leiden. Tegelijkertijd werd in 1907 het verdrag tussen Groot-Brittannië en Rusland getekend waarin Iran in twee invloedsferen werd verdeeld. Dit verdrag zorgde voor een enorme demoralisering bij de constitutionalisten. De welgestelde klasse steunde de Sjah en de armen steunden de geestelijken, die op hun beurt, bang voor secularisering, ook hun steun aan de Sjah gaven. De Sjah vond daarom het moment rijp om terug te slaan en gaf zijn Kozak-brigade de opdracht de *Majles* te bombarderen.⁵⁰

De coup van de Sjah was echter van korte duur. Belangrijke geestelijken (de grootayatollahs) in Najaf en Karbala, die niet op de loonlijst van de Sjah stonden, keurden de moorden en de aanval op de *Majles* af. Ook uit de provincies kwamen protesten op gang. Een burgeroorlog leek nabij. De onrust en door de stakingen in de *bazaars* ontstane anarchie brachten het hof in problemen. Vooral het feit dat de buitenlandse geldschietters geen leningen meer aan de Sjah wilden verstrekken, zorgde ervoor dat het hof de salarissen van het legerpersoneel niet meer kon betalen. Tegelijkertijd waren vrijwilligerslegers van de oppositie op weg naar de hoofdstad. Op dertien juli bereikten ze Teheran. Veel royalisten sloegen op de vlucht en de Sjah zelf vroeg asiel in de Russische ambassade! De climax was bereikt. De zoon van de gevluchte Sjah, de twaalfjarige Ahmad Mirza, werd als de nieuwe koning door de *Majles* benoemd en de constitutie werd gewijzigd.⁵¹

Hoewel na de redding van de constitutie de tweede *Majles* zeer hoopvol aan zijn werkzaamheden begon, trad er snel een periode van desintegratie van het land in. Aanleiding hiervoor was een machtsrijd die de nationale vergadering in twee kampen verdeelde. Een machtsrijd die oversloeg naar de straten van Teheran en vervolgens naar de provincies waar ook gewapende stammen met elkaar in conflict raakten.

⁴⁹ Brown, 1910, 153.

⁵⁰ Malek-al-shoara Bahar, *Tarikhe ahzabe siyasiye Iran*, 1944, 2.

⁵¹ De wijzigingen in de constitutie maakten het voor de burgers vanaf dit moment eenvoudiger om zich kandidaat te stellen voor de verkiezingen van de *Majles*. Ook zorgden de hervormingen ervoor dat de religieuze minderheden ieder een zetel kregen in de *Majles*.

Deze jaren vielen samen met de Eerste Wereldoorlog. De Russen vielen Iran vanuit het noorden binnen en de Engelsen vanuit het zuiden, maar ook Ottomaanse troepen en Duitse agenten waren in Iran actief en oefenden in die chaotische situatie in verschillende regio's de macht uit. De desintegratie zette ook na de Eerste Wereldoorlog door. Tegen 1920 hadden zich in de provincies Azerbeidzjan en Gilan autonome regeringen gevormd, de inheemse stammen in Koerdistan voerden buiten de regering in Teheran om een eigen beleid. De Engelsen probeerden bovendien in de provincie Arabistan, in het olierijke zuiden, een autonome staat te stichten.⁵²

Vier factoren kunnen genoemd worden die voor desintegratie in Iran zorgden. Ten eerste verhinderden de botsingen in de *Majles* tussen religieuze gematigden en seculiere democraten over seculiere hervormingen, het goed functioneren van de *Majles*.

Ten tweede had het falen van centraal gezag een toename van onveiligheid in Iran tot gevolg. De Britten ontleenden hieraan het argument om te interveniëren en 'de wegen en handelsroutes voor handelaars veilig te maken'.⁵³

Ten derde zagen de Russen als reactie op de benoeming van de Oostenrijker Schuster door de *Majles* (zonder overleg met Rusland en Engeland) als penningmeester van de douane, die zijn baan heel serieus uitoefende, aanleiding om de noordelijke provincies aan de Kaspische zee te bezetten. Iran moest de kosten van de bezetting voor zijn rekening nemen en beloven dat het voortaan geen buitenlandse adviseurs zou benoemen zonder toestemming van Rusland en Groot-Brittannië. Zouden deze eisen niet worden nageleefd, dan zouden de Russische troepen naar Teheran marcheren en de hoofdstad bezetten. De meerderheid van de parlementariërs in de *Majles* wilde niet met deze eisen akkoord gaan en het parlement werd als gevolg hiervan ontbonden. Dus werd de eerste *Majles* door binnenlandse oorzaken opgeheven, zo zorgde buitenlandse druk ervoor dat de tweede *Majles* zijn periode niet kon uitzitten.

De vierde factor was de Eerste Wereldoorlog. Deze zorgde voor verdere binnenlandse desintegratie en verzwakking van Iran. De Britten onderhandelden gedurende deze jaren direct met de stamhoofden en niet met de regering in Teheran. Zij hadden hun eigen militaire posten in de buurt van belangrijke handelroutes en controleerden samen met de Belgen de douane.⁵⁴

Als gevolg van de Russische revolutie van 1917 bemoeide Rusland zich na de Eerste Wereldoorlog veel minder met de Iraanse aangelegenheden⁵⁵ en was

⁵² British Financial Adviser in Tehran to the Foreign Office, *Documents on British Foreign Policy 1919-39*, London, First Series, XIII, 1975, 720-35.

⁵³ Abrahamian, 1982, 108.

⁵⁴ *Ibidem*, 108.

⁵⁵ Al was het Rode Leger wel nog steeds aanwezig in Iran.

Groot-Brittannië de enige overgebleven mogendheid in Iran. In 1919 werd de zeer controversiële *Anglo-Persian Agreement* getekend waarin onder andere werd afgesproken dat Iran in ruil voor een lening van £ 2.000.000 - Groot-Brittannië een monopolie zou geven op wapenleveringen aan Iran, militaire trainingen en oliewinning, ook in de noordelijke provincies die tot 1919 tot de Russische invloedssfeer behoorden.⁵⁶ In Iran werden de ondertekenaars van het verdrag beschuldigd Iran te verkopen voor £ 2.000.000. In de woorden van een Amerikaanse journalist maakte dit verdrag het volgende duidelijk:

The agreement has deceived nobody. The moment its terms were made public, everybody recognized that a virtual protectorate over Persia had been established and that the British Empire had in effect received another extension.⁵⁷

De periode 1921-25

De *Anglo-Persian Agreement* zorgde voor een acute politieke crisis in de hoofdstad. De tijd was rijp voor een coup. En deze staatsgreep vond plaats onder leiding van de Iraanse kolonel Reza Khan. De coup van 1921 leidde uiteindelijk tot meer stabiliteit, maar betekende tegelijkertijd de vernietiging van parlementaire democratische structuren van Iran gedurende de regeerperiode van de Pahlavi dynastie (1925-1979).

Op 21 februari 1921 pleegde Reza Khan een staatsgreep en liet de Sjah weten dat het zijn bedoeling was om een revolutie te voorkomen en de monarchie te redden. Hij verzocht hem Seyed Zia tot premier te benoemen. De Sjah willigde dit verzoek in en gaf tegelijkertijd Reza Khan de titel van *sardar sepah* oftewel leider van het leger.⁵⁸ Het eerste besluit van Reza Khan en Seyed Zia op het gebied van de buitenlandse politiek was het opzeggen van het verdrag met Engeland uit 1919.⁵⁹

De periode 1925-41

In 1925 besteeg Reza Khan de troon en riep de Pahlavi-dynastie uit. De nieuwe orde steunde op drie pilaren: een modern leger, een moderne bureaucratie en een patronagesysteem. De fundamenten van het moderne Iran werden in deze periode

⁵⁶ A.R. Begli Beigie, 'Repeating Mistakes. Britain, Iran & the 1919 Treaty', www.iranian.com (24-04-2007).

⁵⁷ W. Mac Donald, 'Persia and British Honor', *The Nation*, 13-09-1919.

⁵⁸ Abrahamian, 1982, 118.

⁵⁹ De reden waarom Groot-Brittannië met dit Iraanse besluit akkoord ging, had met het feit te maken dat het *Anglo-Persian Agreement* in Iran zeer onpopulair was en de beeldvorming over Engeland in de publieke opinie nog meer schade had toegebracht. Ook de communistische propagandamachine stelde graag dit 'imperialistisch verdrag' aan de kaak met als gevolg een ongekende afkeer van alles wat met Engeland te maken had.

gelegd. Op autoritaire wijze en onder invloed van Mustafa Kemal en Benito Mussolini, was Reza Sjah van plan de oude glorie van Perzië te doen herleven. Voor constitutionalisme was binnen zijn autoritaire systeem geen plaats en de *Majles* vervulde gedurende zijn regeerperiode louter een ceremoniële functie. Hoewel gedurende de regeerperiode van Reza Sjah die gekenmerkt werd door een sterk centraal gezag, verdere desintegratie een halt werd toegeroepen, maakten zijn autoritaire stijl en zijn drang naar ‘verwestering’ hem uiteindelijk niet populair.

De bezetting van Iran door de geallieerden in de Tweede Wereldoorlog betekende het einde van Reza Sjah als koning, omdat hij en veel van zijn officieren pró Duitsland waren. Abrahamian schrijft hierover dat:

The Allies invaded not only for the obvious reason of opening a new corridor to Russia, eliminating German agents, and self guarding oil installations, but also for the less obvious reason of pre-empting any pro-axis officers who might have been tempted to oust the unpopular Shah and install a pro-German regime.⁶⁰

Na de geallieerde invasie in Iran was het Iraanse leger binnen vier dagen uitgeschakeld. Reza Sjah verliet het land in 1941 en zijn zoon Mohammad-Reza nam de plaats van zijn vader over. Opnieuw hadden de Britten en de Russen het voor het zeggen in Iran en opnieuw moest Iran op zoek gaan naar een ‘derde macht’.

De periode 1941-51

In 1941 werd de autoritair regerende Reza Sjah vervangen door zijn jonge en onervaren zoon. De macht was niet meer in handen van één persoon, maar werd verdeeld over verschillende instanties: het hof, de *Majles*, het kabinet en de buitenlandse ambassades. Ook de stammen wonnen zoals vroeger weer aan invloed.⁶¹ De nationale problemen bleven echter hetzelfde. De constitutionele kwestie waar het om de machtsstrijd tussen het hof en de *Majles* ging, de sociale kwestie, waar het ging om een strijd tussen de klassen en tegelijkertijd de strijd met etnische groepen die zich niet wilden onderwerpen aan het centrale gezag uit Teheran. Het laatste, maar niet minste probleem, was de Anglo-Russische bezetting van Iran.

Nadat de geallieerden Duitsland hadden verslagen, was duidelijk dat Europa niet langer het centrum van de wereld was maar de Verenigde Staten van Amerika

⁶⁰ Duitsers bleven echter in Iran en probeerden de Iraanse stammen over te halen tegen de geallieerden te vechten. Hierover zie: Ata Taheri, *Deutsche Agenten bei iranischen Stämmen 1942-1944: Ein Augenbericht*, Berlin, 2008.

⁶¹ Abrahamian, 1982, 170.

(VS). Ook in Iran kwam men tot dit inzicht. De politieke strategie van Iran veranderde. Niet langer werd Duitsland als de natuurlijke derde macht gezien, maar de VS.

Het arriveren van Amerikaanse troepen in Iran eind 1942 werd door de Iraniërs dan ook verwelkomd. De historicus Ramezani vat de Iraanse doelstelling als volgt samen:

From the Iranian perspective this arrival provided a new opportunity for deepening United States involvement in Iran, both as a means of countering the adverse effects of the wartime presence of the Soviet and British forces on Iranian soil and as a measure of insuring the withdrawal of these forces at the end of the war.⁶²

Hoewel men snel een alternatief had gevonden voor Duitsland als derde macht, was het niet mogelijk lang aan dit alternatief vast te houden. De oorzaken hiervoor hadden met de veranderde wereldorde te maken. In de eerste plaats was er sprake van dekolonisatie en afname van invloed van Groot-Brittannië als imperiale macht. Ten tweede ontstond er een bipolair systeem. Vanaf 1945 begon het dekolonisatieproces. Deze periode viel in Iran samen met de politieke debatten over de oliekwestie in de *Majles* en de herziening van de samenwerking met de *Anglo-Iranian Oil Company* (AIOC).

De periode 1951-53

Na de val van de regering Mansour in 1950 en daaropvolgende moord op Generaal Razmara in 1951, beide in verband met de oliekwestie, werd Ala door de *Majles* als premier voorgedragen. Hij werd snel geconfronteerd met onrust in het land en stakingen in de oliesector die georganiseerd waren door de Iraanse communistische *Tudeh* partij (Hezbe Tudeh). Ala kondigde hierop een noodverordening af, maar de rust keerde niet terug.⁶³ Om uit deze impasse te komen kwamen de vertegenwoordigers in de *Majles* met het voorstel om Mohammad Mossadegh, een prominent nationalist met anti-Britse sentimenten als premier te kiezen en zo werd Mossadegh in mei 1951 premier.

De belangrijkste doelstelling van Mossadegh was de nationalisering van de olie-industrie. Belangrijker dan een economische kosten-batenanalyse was de psychologische impact van de nationalisering voor Mossadegh de doorslaggevende factor. In zijn eigen woorden kwam dit beleid op het volgende neer:

⁶² Ruhollah Ramezani, *Iran's Foreign Policy 1941-1973, A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, 1975, 71.

⁶³ Abrahamian, 1982, 264-67.

I believe more in the moral aspect of nationalization of the oil industry. Assuming that we could not extract and sell as much oil as the company we should be able under any circumstances to satisfy domestic consumption and secure the equivalent of the current revenues received from the company; the remaining oil should stay in the ground until the future generation could better benefit from it. The Iranian people have not so far benefited from the efficient management of the company; the oil revenues have been expanded in a way that has profited either the foreigners or those Iranians who have been the stooges of the company and the enemy of Iran.⁶⁴

In mei 1951 werd de olie-industrie genationaliseerd. Doel van Mossadegh was het tegen elkaar uitspelen van grootmachten. Hij wilde aan Groot-Brittannië noch aan de Sovjet-Unie concessies doen. Ook de VS waren zeer bezorgd over de gevolgen van deze nieuwe koers. De VS maakten zich om vier redenen ernstig ongerust over de ontwikkelingen in Iran. Ten eerste zou een breuk in de relatie tussen Engeland en Iran een eind maken aan de toevoer van olie naar de partners van de VS in West-Europa. Ten tweede zou nationalisering een slecht voorbeeld zijn voor andere landen in de Perzische Golfregio waar de VS zelf enorme belangen had. Ten derde zou het vertrek van Groot-Brittannië uit de regio voor een machtsvacuüm zorgen met als gevolg instabiliteit en ten slotte, waarschijnlijk de meest ernstige zorg van de VS, was er de vrees voor een toename van de invloed van de communistische partij in Iran en een mogelijke communistische coup. Door de exportstop van aardolie was de regering immers zijn belangrijkste bron van inkomsten kwijt met een dramatische verslechtering van de economische situatie als gevolg.⁶⁵

Het gevolg was een door de geheime diensten van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk gesteunde militaire coup.⁶⁶ Op negentien augustus 1953 werd onder leiding van (de latere) generaal Zahedi de residentie van Mossadegh door tanks omsingeld en werden de premier, zijn ministers en de officieren die hem steunden gearresteerd. Ook werden de leiders van de Iraanse communistische partij gevangen genomen. De Sjah, die een paar dagen ervoor naar Bagdad was gevlucht, keerde terug en regeerde vanaf dat moment met harde hand.

⁶⁴ Toespraak dr. Mossadegh op de bijeenkomst van zijn partij 'het nationale front' (Jebheye Melli), geciteerd in: Ramezani, 1975, 192-3.

⁶⁵ *Ibidem*, 242-3.

⁶⁶ Hierover Andrew Tully, *CIA: The Inside Story* 1962, 96. Richard J. Barnett, *Intervention and Revolution*, 1969, 226-7. Mahmoud Toloei, *Bazigarane Asre Pahlavi* (The King-Pins of the Pahlavi Era), Vol. 1, 1997, 68-94. Kermit Roosevelt, *Countercoup: The Struggle for the Control of Iran*, 1979.

De periode 1953-79

Vanaf 1953 versterkte de Sjah zijn bondgenootschap met het Westen, in het bijzonder met de VS.⁶⁷ Hoewel de bilaterale betrekkingen tussen Iran en de VS tot eind jaren vijftig vooral economisch van aard waren zorgden een paar regionale ontwikkelingen ervoor dat de militaire samenwerking tussen Iran en Amerika nieuwe vormen aannam. De staatsgreep van Nasser in Egypte in 1952 en de omwentelingen in Irak in 1958, beide gesteund door Moskou, zorgden ervoor dat binnen het raamwerk van de Eisenhowerdoctrine militaire en economische samenwerking tussen Iran en de VS geïntensiveerd werd.⁶⁸

Vanaf eind jaren zestig tot de Iraanse Revolutie werd het zogenaamde ‘onafhankelijke nationale buitenlandse beleid’ (siyasate kharejeye mostaghelle melli) gevoerd. Deze werd mogelijk door de *détente* in de internationale politiek, maar zeker ook door de oliecrisis van begin jaren zeventig en de prijsstijging van ruwe olie. Hierdoor veranderde olie in een ‘wapen’ dat als politiek machtsinstrument kon worden ingezet hetgeen de Sjah meer manoeuvreerruimte bood.

*Duitse Iranpolitiek: Het politieke beleid*⁶⁹

De assertieve Duitse politiek ten aanzien van het Midden-Oosten en ten aanzien van Iran in het bijzonder na Bismarck tot aan de Eerste Wereldoorlog had paradoxale gevolgen. Een van de resultaten van de meer zelfbewuste Duitse politiek in de Midden-Oosten-regio was het tussen Groot-Britannië en Rusland gesloten verdrag van 1907 waarin deze twee staten Iran in twee invloedssferen verdeelden met een neutrale zone in het midden rondom de provincie Teheran. Ook het verdrag tussen Duitsland en Rusland in 1911, waarin afspraken werden gemaakt over de bouw van spoorwegen in Iran en een mogelijke verbinding

⁶⁷ Na de val van Mossadegh en de terugkeer van de Sjah kwam de macht weer in handen van de monarch. Hij wilde ervoor zorgen dat een tweede Mossadegh niet meer zou opstaan. Om deze reden wenste hij een sterke binnenlandse veiligheidsdienst in het leven te roepen. Hiernaast werd de *conditio sine qua non* van de Iraanse nationale en internationale veiligheid een sterk en modern leger. Om dit doel te bereiken zag de Sjah graag een bondgenootschap met de VS tot stand komen. De VS moesten de rol van Duitsland als derde macht overnemen. Meer over de betrekkingen tussen Iran en de VS en de verschillende verdragen zie: Ramezani, 253-85.

⁶⁸ De term Eisenhowerdoctrine, genoemd naar de Amerikaanse president, hield in dat de VS hun strijdkrachten zouden inzetten ter bescherming van onafhankelijkheid van landen in het Midden-Oosten. Deze doctrine was bedoeld tegen de groeiende invloed van de Sovjet-Unie en communistische partijen in de landen van het Midden-Oosten. Voor meer informatie en de volledige tekst hiervan zie: <http://history.state.gov/milestones/1953-1960/EisenhowerDoctrine> (22/03/2011). Voor de rol van Sovjet-Unie in Iran gedurende de Koude Oorlog zie Bruce Robellet Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, 1980.

⁶⁹ Voor een overzicht van de ontwikkelingen in de Duitse buitenlandse politiek gedurende de twintigste eeuw zie appendix 2.

hiervan met de Berlijn-Bagdad-lijn bracht voor het Keizerrijk geen directe voordelen met zich mee.⁷⁰ Het is opmerkelijk dat de Duitsers zijn overgegaan tot het tekenen van dit verdrag omdat het vanuit de Duitse Iranpolitiek gezien, politiek en economisch niet doelmatig was. In het verdrag beloofde Duitsland Rusland zelf geen spoorweg aan te leggen in Iran die de Berlijn-Bagdad-lijn via Kazemeyn (in het huidige Irak) met Teheran zou verbinden. Mocht men overgaan tot het besluit om deze spoorwegverbinding aan te leggen, dan zouden de Russen dat doen. Volgens de historicus Martin tekende Duitsland het verdrag in ruil voor Russische steun tijdens de Marokko-crisis.⁷¹

Dit verdrag had negatieve gevolgen voor de beeldvorming over Duitsland bij de Iraniërs. Het Keizerrijk kon pas vanaf 1914 weer op meer sympathie rekenen in Iran. De reden hiervan was dat Duitsland in oorlog was geraakt met de meest gehate landen in Iran: Rusland en Groot-Brittannië.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaarde Iran zich neutraal. Op Ottomaans initiatief had de Duitse militaire leiding plannen ontwikkeld om de Afghaanse Emir over te halen India aan te vallen.⁷² Deze plannen leidden tot een Duitse militaire missie naar Afghanistan via Iran. De Duitsers probeerden ook de nationaal-democratische oppositiebeweging in Iran (waarvan de meeste leiders in Duitsland gestudeerd hadden) te bewapenen. Deze actie had een serie succesvolle aanvallen op met name de Britse troepen in Zuid-Iran tot gevolg. Zo werd Iran als oorlogsfront voor de Duitsers belangrijk:

Owing to its military and political weakness Persia was, in the beginning not considered a worthwhile place for action, but it gained attention as a bridge to Afghanistan which had to be secured.⁷³

Als gevolg van Duitse activiteiten in Iran en de machteloosheid van de Sjah om de Duitsers uit Iran te verdrijven en de oppositie die met hen samenwerkte de kop in te drukken, werd Iran in 1915 door de Russen en de Engelsen bezet.⁷⁴ De geallieerden maakten daarmee een eind aan de Duitse activiteiten in Iran.

Na de Oktoberrevolutie in 1917 in Rusland trokken de Russische troepen zich terug uit Iran en verklaarde Rusland bovendien het Russisch-Engelse verdrag uit 1907 nietig. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog (1918) waren de Duitsers

⁷⁰ Bradford G. Martin, *German-Persian Diplomatic Relations 1873-1912*, 1959, 189.

⁷¹ *Ibidem*, 212.

⁷² Deze plannen mislukten allemaal. Zie voor de Duitse missie naar Afghanistan Thomas L. Hughes, 'The German Mission to Afghanistan 1915-1916', in: Wolfgang G. Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East 1871-1945*, 2004, 25-65.

⁷³ Gehrke, 1975, 113.

⁷⁴ Voor een gedetailleerde weergave van de gebeurtenissen vanaf 1914 tot de bezetting van Iran in 1915 zie: George Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1919-1948, A Study in Big-power Rivalry*, 1949, 145-150.

uit Iran verdreven en hadden de Russen zich vrijwillig uit Iran teruggetrokken. De enige overgebleven macht in Iran was Groot-Brittannië. De verhouding tussen de aanwezige mogendheden in Iran was dus in 1918 in het voordeel van de Engelsen beslecht.

Gedurende de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog waren er geen officiële diplomatieke betrekkingen tussen Duitsland en Iran.⁷⁵ Na de staatsgreep van Reza Khan in 1921, in een periode waarin de Russen zich weer begonnen te mengen in Iraanse aangelegenheden, ondernam de regering weer actie om toenadering te zoeken tot een derde macht.

In 1921 ging op Iraans initiatief de Duitse ambassade in Teheran weer open. De *Weltpolitik* van Duitsland van vóór de oorlog had tot niets anders geleid dan wantrouwen bij Groot-Brittannië. Wilden de Duitsers weer actief politiek bedrijven in Iran, dan moest deze heel bescheiden en voorzichtig op gang komen. Aan de Engelse belangen mocht in geen geval schade worden toegebracht. Vanuit het *Auswärtiges Amt* werd de Duitse ambassadeur in Teheran dan ook het volgende meegedeeld:

Eine von deutscher Seite gegen England gerichtete politische Betätigung in Persien, noch dazu im Verein mit der russischen Sowjet-Regierung, muß zurzeit als höchst unerwünscht angesehen werden. Ein deutsches Zusammenarbeiten mit der Sowjet-Regierung in Persien würde die englische Regierung in ihrem Verdacht, dass wir noch jetzt umstürzlerische Bestrebungen im Nahen Osten fördern, mit recht bestärken.⁷⁶

De Iraniërs echter drongen aan op Duitse participatie in economische activiteiten in Iran. Maar Duitsland bleef, niet uit desinteresse, maar uit voorzichtigheid, in de eerste jaren na de oorlog de Iraanse verzoeken afwijzen.⁷⁷ Zo werden de voorstellen afgewezen om olie in de Kaspische zee te exploiteren, een spoorweg tussen Teheran en Tabriz aan te leggen en deel te nemen aan andere projecten.⁷⁸

Deze voorzichtige politiek om vertrouwen te winnen bij de Engelsen had effect. In een memorandum aan het *Foreign Office* schreef de Britse attaché Lingemann:

⁷⁵ Ruhollah Ramezani, *The Foreign Policy of Iran 1500-1941: A Developing Nation in World Affairs*, 1966, 203-211.

⁷⁶ *Auswärtiges Amt* aan ambassadeur Sommer, 3-10-1921, in: Yair P. Hirschfeld, *Deutschland und Iran im Spielfeld der Mächte, Internationale Beziehungen unter Reza Shah 1921- 1941*, 1980, 26.

⁷⁷ Een andere brief van de *Auswärtiges Amt* aan de Duitse ambassadeur in Teheran maakt duidelijk dat het hier om een vertrouwenwekkende maatregel ging: 'Die politische Lage in Europa macht es uns zur Pflicht, jede Äußerung oder Handlung zu vermeiden, die uns in einen Gegensatz zu den Westmächten bringen könnte. Das gilt nicht nur für Europa, sondern auch insbesondere für Persien und die Länder des Orients überhaupt, wo England im Hinblick auf die durch mohammedanische Völker gehende Bewegung sehr aufmerksam ist, und uns gegenüber ein von dem Kriege zurückgebliebenes Misstrauen zeigt'. AA aan ambassadeur Sommer, 11-12-1921, in: Yair Hirschfeld, 'German Policy towards Iran: 1919-1939', in: Wallach (ed.), 1975, 119.

⁷⁸ Hirschfeld, 1980, 24-32.

What can Germany want in and with Persia? One should be able to whitewash her of any sinister political interest. The character of her penetration must be essentially economic [...] Viewed from this angle the German bogey is divested of much of that fearsomeness which seems to keep a number of Americans and French in Tehran awake at night.⁷⁹

Zowel de Duitsers als de Iraniërs werden zich bewust van de veranderde houding van Groot-Brittannië ten aanzien van Duitse activiteiten in Iran. Zo konden de economische betrekkingen tussen Duitsland en Iran geïntensiveerd worden. Er werd een serie verdragen tussen de twee landen gesloten⁸⁰ en Duitsland besloot eindelijk in 1923, de door Iran in 1913 bestelde wapens te leveren.⁸¹

De politicoloog en voormalig Amerikaanse diplomaat George Lenczowski heeft in dit verband enigszins overdreven van een Duits meesterplan gesproken:

One is tempted to see a sort of meticulous method or master plan pursued by Germany in the Middle East. This plan [...] may be briefly described in the following manner: 'First, prepare the way by dominating the transport system; second, use it for your capital investments and flow of goods; third, with the economic situation well in your grip, gain political influence, fourth, absorb the country within your military sphere.'⁸²

Dit betoog waarin Duitsland verdacht wordt een hegemoniale positie in Iran na te streven, is niet juist. Bovendien mag men niet vergeten dat het Iran is geweest dat Duitsland aanmoedigde in Iran te investeren om zo de grootmachten tegen elkaar uit te spelen. En ook het feit dat net als in de periode vóór 1914, Rusland en Engeland, in de context van de Russisch-Engelse rivaliteit, liever Duitsland economische contracten gunden dan de ander. De Iraanse strategie van Duitsland als derde macht was gedurende deze periode relatief succesvol.

De Duitse macht bestond gedurende de Weimar-periode vooral uit economische macht en hiervan maakte Duitsland richting Iran ook gebruik. De intensivering van economische betrekkingen tussen de twee landen zorgde vervolgens ook voor een versterking van de politieke betrekkingen.

In 1925 besteeg Reza Khan de troon en riep de Pahlavi-dynastie uit. De nieuwe koning wilde Iran in snel tempo moderniseren en zijn wens vormde een basis voor nog hechtere economische samenwerking tussen Duitsland en Iran. Reza Sjah regeerde autoritair. Een deel van de Iraanse oppositie tegen hem had zich in Duitsland gevestigd. Deze oppositiegroep bestond voornamelijk uit linkse

⁷⁹ Hirschfeld in Wallach, 1975, 120.

⁸⁰ De verdragsteksten zijn door Friedrich Kochwasser in zijn boek *Iran Und Wir* opgenomen, 1961, 103-128.

⁸¹ Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was de levering van de wapens uitgesteld.

⁸² Lenczowski, 1949, 151-2.

studenten die door Moskou gesteund werden.⁸³ In hun partijblad *Setareye Sorkh* (rode ster) dat in Duitsland werd gedrukt om vervolgens naar Iran verscheept te worden, werd scherpe kritiek geleverd op de Sjah. Hoewel de Iraanse autoriteiten Duitsland verzochten om deze activiteiten tegen te gaan, werd deze wens door de Duitsers niet ingewilligd met het argument dat in de Weimarrepubliek het principe van vrijheid van meningsuiting gold. Ook in de Duitse pers werd vaak kritiek geleverd op de regeerstijl van de Sjah. Deze publicaties⁸⁴ namen in 1931 zulke ongekende vormen aan dat de Iraanse autoriteiten overwogen de diplomatieke betrekkingen met Duitsland te verbreken.⁸⁵ Het verschijnen van een kritisch artikel was hiervoor de aanleiding. In het artikel in de *Münchener Illustrierte Zeitung* getiteld 'Der Kaiser ohne Herkunft' werd niet alleen scherpe kritiek geleverd op de binnenlandse politiek van Reza Sjah maar werd hij ook persoonlijk aangevallen. Hij werd bestempeld als een man zonder wortels en zou niet waardig genoeg zijn om zich de Sjah van Perzië te mogen noemen. De reactie van de monarch liet niet lang op zich wachten:

Am 19. Oktober 1931 gab er (Reza Sjah) den Auftrag die persischen Interessen in Deutschland der italienischen Gesandtschaft in Berlin zu überbringen. Der Shah weigerte sich auch, Wipert von Blücher zu empfangen und sein Beglaubigungsschreiben entgegenzunehmen.⁸⁶

Wat hierna gebeurde is opvallend; onder druk van het *Auswärtiges Amt* en de Duitse industriële firma's die in Iran actief waren, werd in een mum van tijd de Duitse regering onder druk gezet om iets aan deze onwenselijke situatie te doen. Hirschfeld beschrijft de gevolgen van deze overleggen als volgt:

Am 21. Oktober wurde nach einer Besprechung zwischen Mitgliedern des Auswärtigen Amtes und dem preußischen Innenminister Carl Severing der persische Herausgeber des Peykar, Morteza Alavi, aus Preußen ausgewiesen. Am 24. Oktober wurde die Zeitung Peykar schließlich verboten. Nachdem diese Schritte den Persern mitgeteilt worden waren, wurde die Abberufung der persischen Gesandtschaft in Berlin am 25. Oktober rückgängig gemacht, und Wipert von Blücher erhielt die Erlaubnis, am 1. November 1931 sein Beglaubigungsschreiben dem Shah zu überreichen.⁸⁷

⁸³ In 1928 werd het zesde Komintern wereldcongres georganiseerd waarin de plannen van de communistische partij ten aanzien van ontwikkelingslanden werden toegelicht. Hierbij werd ook besloten dat de activiteiten van de communistische partij van Iran gesteund en geïntensiveerd dienden te worden. Aangezien de meeste Iraanse communisten in Duitsland studeerden werd besloten daar een vereniging op te richten en een blad uit te geven. Zie: Joukoff Eudin, Robert Slusser (eds.), *Soviet Foreign Policy 1928-1934*, 1966, 82-88. Vergelijk William Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, 1959, 45-50.

⁸⁴ In 1931 werd het nieuwe communistische blad, *Peykar* (oorlog) in Berlijn uitgegeven waarin de Duitse communisten en de Iraanse samenwerkten en artikelen tegen het Pahlavi regime publiceerden.

⁸⁵ Hirschfeld, 1980, 100-112 en Hirschfeld in Wallach, 1975, 122-24.

⁸⁶ Hirschfeld, 1980, 116-17. Wipert von Blücher was de beoogde ambassadeur voor Iran.

⁸⁷ *Ibidem*, 117.

Het is frappant hoe snel de Duitse regering aan de Iraanse eisen toegaf, namelijk binnen één week. Dit is een duidelijk bewijs dat het bewaren van stabiliteit in het economische verkeer tussen Duitsland en Iran de doorslaggevende factor was. Waar de Duitsers eerder de links georiënteerde publicaties verdedigden met het argument dat het om vrijheid van meningsuiting ging, veranderden ze van opvatting toen Iran dreigde de betrekkingen met Duitsland te beëindigen. Gedurende de Weimarperiode was de Duitse Iranpolitiek vooral een economische politiek. Er was verder geen sprake van een duidelijk geformuleerde politieke strategie ten aanzien van Iran. Het enige motief was het bewaren van goede economische betrekkingen met Iran zonder de Engelse en de Sovjetbelangen te schaden.

Met het aan de macht komen van de Nazi's veranderde ook de Duitse Iranpolitiek. Hoewel de breed gedeelde mening van de onderzoekers ervan uitgaat dat ook de Nazi's de lijn van de continuïteit uit de Weimarperiode voortzetten,⁸⁸ zal hier aannemelijk worden gemaakt dat de Duitse Iranpolitiek gedurende de jaren waarin Hitler aan het hoofd van de Duitse regering stond, niet alleen de retoriek van politici veranderde maar ook inhoudelijk in vergelijking met de jaren 1918-1933.

Hitler had in het begin geen duidelijke ideeën over een Duitse Iranpolitiek. In zijn boek *Mein Kampf* komt Iran niet voor en het is pas in 1934 dat de Nazis een buitenlands beleid ontwikkelden waarin ook Iran een rol toegeedeeld kreeg. Het brein hierachter was Alfred Rosenberg, hoofd van het *Außenpolitisches Amt der NSDAP*. Rosenberg was van plan om de landen in de Balkan en Azië in een Duits kamp op te nemen en een blok van landen te vormen die de Sovjet-Unie in bedwang konden houden. Zo zou er in zijn eigen woorden een *cordon sanitaire* om de Sovjet-Unie ontstaan.⁸⁹

Tegen deze achtergrond nam de Duitse interesse in Iran toe. Hierbij werd nauw samengewerkt met Goebbels' Ministerie van Propaganda. Hirschfeld schrijft in dit verband:

Auch das Propagandaministerium wurde in die deutsch-iranischen Beziehungen verwickelt [...] Eine Zeitung im Iran, der *Iran-e Bastan*, wurde vom Ministerium Goebbels finanziell unterstützt. Die deutschen Zeitungen nahmen größeres Interesse am Iran; sie

⁸⁸ De historicus George Lenczowski schrijft in dit verband: 'Step by step the Weimar Republic regained the lost position of Imperial Germany and prepared the ground for the further expansion of the Nazi period [...] in this respect it is difficult to differentiate clearly between the general activities of the Weimar and the Nazi periods. Hitler's advent to power in 1933 added only new impetus to the already existing policy', 1949, 151-2.

⁸⁹ Hans Günther Seraphim, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs*, 1956, 163-167.

veröffentlichten Artikel, in denen sie den Iranern ihr Lob aussprachen und die >>gemeinsamen deutsch-iranischen Blutsbande<< hervorhoben.⁹⁰

Vanaf 1934 hebben we met een totaal ander Duits beleid ten aanzien van Iran te maken. Er is duidelijk sprake van een gepolitiseerd en geïdeologiseerd buitenlands beleid. Was gedurende de Weimarperiode de economie (mits het geen Engelse en Sovjet belangen schaadde) de bepalende factor in de Duitse Iranpolitiek, vanaf 1934 hebben we duidelijk, naast de economische determinant met politieke doelstellingen te maken.

Ook Reza Sjah verwelkomde de nieuwe Duitse politiek. Hij was in 1934 op staatsbezoek in Turkije en was onder de indruk geraakt van de Duits-Turkse betrekkingen en zag graag een intensivering van de Duits-Iraanse relaties. Heel symbolisch liet de Sjah als een vriendschappelijke daad op 20 maart 1935 via de Iraanse ambassade in Berlijn het nieuws bekendmaken dat hij Perzië in Iran had veranderd, wat letterlijk het land van de Ariërs betekent.⁹¹ Ook het besluit om het nieuws via de Iraanse ambassade in Berlijn bekend te maken, was bedoeld als een vriendschappelijk gebaar tegenover Nazi-Duitsland.

Uit deze toenaderingspogingen kan niet geconcludeerd worden dat de politieke betrekkingen tussen Iran en Duitsland een strategische dimensie kregen. Strategisch hadden beide landen andere prioriteiten en zagen een toenadering tot elkaar slechts als een politiek middel voor het bereiken van eigen doelen. Voor Duitsland was het isoleren van de Sovjet-Unie het belangrijkste doel; voor Iran maakte een toenadering tot Duitsland het mogelijk om via samenwerking op economisch terrein en daarbij gebruik makend van Duits kapitaal en technische kennis het land sneller te moderniseren. Dat Duitsland inderdaad bereid was Iran bij zijn economische moderniseringsplannen te helpen versterkte ook het positieve beeld van Duitsers bij de Iraniërs.

Ook kan er niet van een ideologisch bondgenootschap tussen de twee landen worden gesproken. Wat het antisemitisme van Nazi-Duitsland betreft heeft Iran bijvoorbeeld Duitse joodse specialisten vanaf de invoering van de rassenwetten van Neurenberg in 1935 naar Iran gehaald en in dienst genomen.⁹² Duitsland op zijn beurt gebruikte Iran in de beginjaren van de Tweede Wereldoorlog (samen met andere landen) als lokmiddel voor een alliantie met de Sovjet-Unie. Dit blijkt uit de gesprekken tussen de minister van Buitenlandse Zaken van Sovjet-Unie Vyacheslav Molotov en zijn Duitse collega Joachim von Ribbentrop. De Sovjets

⁹⁰ Hirschfeld, 1980, 152.

⁹¹ Kochwasser, 1961, 104.

⁹² Reza Shahrezaei, *Iran and German Experts Immigrants (1931-1940)*, Tehran: Iran National Archives Organization, 1995. Wel is het belangrijk om te melden dat Iraanse regering alleen joodse experts naar Iran haalde en niet de joden die nergens in gespecialiseerd waren. Hun verzoek werd afgewezen met het argument dat Iran geen werk voor hen had.

gingen met dit voorstel niet akkoord. Hadden ze dat gedaan, dan was Iran in zijn geheel tot de Sovjet-invloedsfeer gaan behoren.⁹³

In de Tweede Wereldoorlog kwam de Iraanse Sjah in een zeer lastige situatie terecht. Iran verklaarde zich al vanaf het begin van de uitbraak van de oorlog neutraal. Het land wilde goede economische betrekkingen met Duitsland onderhouden. Tegelijkertijd mochten deze betrekkingen de geallieerden geen aanleiding geven Iran te bezetten. De Duitsers steunden de Iraanse neutraliteit maar de Engelsen en vanaf 1941 ook de Sovjets keerden zich tegen een Iraanse neutraliteitspolitiek.⁹⁴ De geallieerden verzochten op 29 juli 1941 de Sjah om de Duitsers het land uit te zetten. De Sjah echter wist op dat moment niet welke partij de oorlog uiteindelijk zou gaan winnen. Hij gaf geen gehoor aan het Britse verzoek met het argument dat de in Iran aanwezige Duitsers, technici waren die in Iraanse fabrieken werkten. Volgens de Engelsen waren de in Iran aanwezige Duitsers spionnen.

Hoewel de geallieerden met dit argument de bezetting van Iran probeerden te rechtvaardigen, weten we achteraf dat een beslissing om Iran te bezetten niets met de aanwezigheid van de Duitsers te maken had. Vanwege de Duitse, Italiaanse en Japanse controle over alle toevoerroutes naar de Sovjet-Unie was Iran het enige land van waaraf de geallieerden goederen en wapens aan Sovjet-Unie konden leveren. Controle over Iran was hierom van groot strategisch belang.⁹⁵

Op 25 augustus 1941 vielen de Engelse troepen en de Sovjets gelijktijdig Iran binnen. De historicus Lenczowski is van mening dat Reza Sjah vanwege zijn pro-Duitse houding door de Engelsen is afgezet.⁹⁶ Deze stelling mist elke grond, aangezien Reza Sjah geen pro-Duits beleid voerde maar slechts om economische redenen goede relaties met Duitsland onderhield.⁹⁷ De politieke betrekkingen tussen de twee landen waren niet strategisch maar louter zakelijk van aard.

De Duitsers werden na de bezetting van Iran voor een deel door de geallieerden gevangen genomen en een deel verliet zelf het land. De diplomatieke betrekkingen tussen Iran en Duitsland werden na de bezetting van Iran verbroken.

⁹³ Hirschfeld, 1980, 247-266. De Iraniërs hadden dit gemerkt maar wisten niet dat de Sovjets het Duitse voorstel hadden afgewezen en waren zeer opgelucht toen Duitsland op 22 juni 1941 de Sovjet-Unie aanviel.

⁹⁴ Duitsland steunde de Iraanse neutraliteit om economische redenen. Hirschfeld, door te refereren aan een Duitse diplomatieke nota uit oktober 1939 schrijft dat: 'Um Iran als Stützpunkt im Mittleren Osten zu erhalten und die ungestörte Lieferung von iranischen Rohstoffen zu sichern, lag es in Deutschlands Interesse, die iranische Regierung in ihrer Neutralitätspolitik zu bestärken; auf diese Weise konnte auch die Neutralität der Türkei gewährleistet werden', 1980, 218.

⁹⁵ Mohammad Reza Pahlavi, *Pasokh be Tarikh*, 1992 [1980], 49-54.

⁹⁶ Lenczowski, 1949, 173-4.

⁹⁷ Wel was Reza Sjah onder de indruk van hoe op een militaire manier Duitsland bestuurd werd. Ook zijn zoon schrijft in zijn memoires dat zijn vader politiek gezien niet pro-Duits was, en zelfs de buitenlandse politiek van Hitler scherp bekritiseerde. Wel had hij volgens hem veel respect voor het *Führer Prinzip*. Pahlavi, 1992, 39-49.

Duitsland bleef echter door middel van propaganda proberen Iraniërs in opstand te laten komen tegen de bezetters. Iran moest echter, onder druk van de geallieerden op 9 september 1943 Duitsland de oorlog te verklaren. De Duitse diplomatieke dienst bleef echter niet stilzitten. Er werden op het *Auswärtiges Amt* propagandageschriften geproduceerd die in Iran moesten worden verspreid:

Standardthesen für den IRAN

12.10.1943

1. England spielt mit dem Schicksal der orientalischen Völker.
2. England raubt das Öl des Iran.
3. Die Sowjetunion und England haben Iran geknechtet, die Bevölkerung furchtbaren Willkürakten der Besatzungstruppen preisgegeben und Hungersnot ins Land gebracht.
4. An dem Unglück und der Schmach, die jetzt über den Iran und sein stolzes Volk gekommen sind, ist allein das schwächliche Verhalten der iranischen Regierung schuld, die es nicht verstanden haben, das iranische Volk vor dem begehrliehen Zugriff Englands und der Sowjetunion zu schützen und die nunmehr auch der zunehmenden Bolschewisierung des Landes tatenlos zusehen. Auch die gegenwärtige Regierung ist ein willfähiges Werkzeug der Bolschewisten. Die letzten Vertreter des iranischen Nationalgefühls sind aus der Neuen Regierung ausgeschaltet worden. Dafür sind in ihr bezeichnenderweise Juden und Judengenossen um so zahlreicher vertreten.
5. Iran muss seine alte führende Stellung im mittleren Osten und seine völlige politische Unabhängigkeit zurückgewinnen. Dies kann nur geschehen, indem das iranische Volk sich gegen jede Vertreterregierung wendet und die fremden Eindringlinge aus dem Lande heraus wirft.⁹⁸

Deze propagandageschriften waren niet effectief. In de eerste plaats werden er alleen problemen aangekaart en geen remedies genoemd waar de Duitse rol van betekenis kon zijn voor de verbetering van de situatie in het voordeel van Iran. Ze riepen alleen op tot opstand van het volk. Ten tweede vallen bij de vierde stelling de antisemitische uitlatingen op. Het is opmerkelijk hoe onwetend de Duitse propagandamachine hier te werk is gegaan, aangezien in Iran antisemitisme in een dergelijke vorm nooit was voorgekomen. Tenslotte was er geen rekening gehouden met het feit dat Iran, nadat Reza Sjah het land had verlaten, zich in een zwakke en uitzichtloze situatie bevond en dat de nieuwe jonge koning niet de competentie had om onafhankelijk van de geallieerden te handelen, iets dat door Mohammad Reza Sjah zelf ook is toegegeven.⁹⁹

⁹⁸ Archiv Auswärtiges Amt, Standardthesen und Richtlinien für die Auslandspropaganda, in: Ahmad Mahrad, *Die Wirtschafts- und Handelsbeziehungen zwischen Iran und dem nationalsozialistischen Deutschen Reich*, 1979, 419.

⁹⁹ Pahlavi, 1992, 55-59.

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen de betrekkingen tussen Iran en West-Duitsland zeer snel op gang. Aangezien West-Duitsland een bezet land was en geen onafhankelijke politiek kon voeren, werden er door het geallieerde militaire bestuur namens West-Duitsland begin 1949 twee handelsverdragen met Iran gesloten.¹⁰⁰ Hierin werd afgesproken dat om de betrekkingen te herstarten beide landen voor het vaste bedrag van 15,5 miljoen Amerikaanse dollars handel met elkaar mochten drijven. Duitsland zou voor dit bedrag chemische producten en machines naar Iran exporteren en Iran zou voor hetzelfde bedrag agrarische producten naar Duitsland exporteren.¹⁰¹

De jaren 1949 - 1955 vielen samen met het eerste zevenjarige moderniseringsplan van Iran. Mohammad Reza Sjah wilde met alle geïndustrialiseerde landen samenwerken en zag voor Duitsland ook een plaats binnen zijn ontwikkelingsbeleid weggelegd.¹⁰² Hoewel het eerste zevenjarenplan als gevolg van de nationalisering van de olie-industrie, en de problemen die daardoor ontstonden, niet gerealiseerd werd, had nationalisering op lange termijn tot gevolg dat Iran over aanzienlijk meer financiële middelen kon beschikken om zijn ontwikkelingsplan te realiseren.¹⁰³ Opvallend is dat waar in 1918 de betrekkingen tussen Duitsland en Iran zeer moeizaam op gang kwamen, dat dat na 1945 veel eenvoudiger verliep. Een verklaring hiervoor is terug te vinden in de akten van het *Bundesarchiv* in Koblenz. Politieke redenen voor economische samenwerking met Iran wogen veel zwaarder dan de economische logica ervan. Iran (en ook Turkije) mochten in geen geval in satellietlanden van de Sovjet-Unie veranderen.¹⁰⁴

De toegenomen handel tussen Duitsland en Iran maakte de weg vrij voor het intensiveren van de diplomatieke betrekkingen tussen de twee landen. In 1953 heropende de Bondsrepubliek zijn ambassade in Teheran en Iran opende in 1955 een ambassade in Keulen. De diplomatieke betrekkingen tussen de twee landen bereikten in 1955 met een bezoek van de Sjah aan Duitsland een hoogtepunt. Het was voor het eerst sinds 1873 dat een Iraanse koning Duitsland bezocht. Als

¹⁰⁰ Voor de volledige verdragsteksten zie Kochwasser, 1961, 169-177.

¹⁰¹ *Ibidem*. Om de betrekkingen te herstarten werd er dus eerst op economisch terrein samengewerkt. De handelsverdragen met Iran werden in 1952 hersteld en het volume van handel tussen de twee landen werd bijna verviervoudigd tot een bedrag van 59 miljoen Amerikaanse dollars. Voor de volledige verdragsteksten zie Kochwasser, 181-197. Ook zijn de eerste verdragen tussen het bezette Duitsland en vanaf 1949 de Bondsrepubliek met Iran opgenomen in het *Bundesarchiv Koblenz*, Band 136, B136-1271.

¹⁰² Pahlavi, 1992, 60-67.

¹⁰³ De belangrijkste gebeurtenis in dit verband was de door de VS en het VK gesteunde coup tegen de democratisch gekozen regering van premier Mohammad Mossadegh. Deze coup van 1953 is uitgebreid onderzocht door de politicoloog Mark Gasiorowski. Zie onder andere: 'The 1953 Coup d'Etat in Iran', *International Journal of Middle East Studies*, 10 (3), 1987, 261-86. Mark Gasiorowski in: Malcom Byrne (ed.), *Mohammad Mossadegh and the 1953 Coup in Iran*, 2004.

¹⁰⁴ *Bundesarchiv Koblenz*, Band 136, B136-1260 (Periode 1950-56). Band 136, B136-2519 (Periode 1956-1960).

antwoord hierop bezocht Bondskanselier Adenauer in 1957 Iran,¹⁰⁵ gevolgd door een reis van zijn minister van Economische zaken Ludwig Erhard.¹⁰⁶ Ook Bondspresident Heinrich Lübke maakte in 1963 een reis naar Iran.¹⁰⁷

Voor Duitsland was de Iranpolitiek politiek strategisch van belang, en wogen economische overwegingen minder zwaar.¹⁰⁸ Het onderhouden van goede betrekkingen met Iran paste binnen de *grand strategy* van de VS en de NAVO om Iran buiten de invloedssfeer van de Sovjet-Unie te houden. De Sovjets waren vanaf 1952 samenwerkingsverbanden met ontwikkelingslanden en dus ook met Iran aangegaan. Iran mocht echter van de VS in geen geval in de Sovjet-invloedssfeer vallen.¹⁰⁹ In een geheim rapport van het Ministerie van Economische Zaken aan Bondskanselier Adenauer over de politieke strategische redenen van economische samenwerking met landen als Iran, lezen we:

Politisch sind die freien Völker des Westens daran interessiert, dass der Kommunismus sich in diesen Gebieten nicht weiter ausbreitet. Denn wenn es ihm gelingt, die Arbeitskräfte und das Wirtschaftspotential vieler der jetzt unabhängigen entwicklungsbedürftigen Länder für sich zu organisieren, so wären die Auswirkungen auf die Sicherheit der westlichen Länder und auf das Vertrauen in die politische Zusammenarbeit von ernster Bedeutung.¹¹⁰

Een paar pagina's verder in dit recentelijk vrijgegeven rapport wordt het des te meer duidelijk waarom de Bondsrepubliek met Iran op economisch terrein samenwerkte:

Unser allgemeines Ziel ist es, durch sichtbare Mitarbeit an der Erschließung der entwicklungsbedürftigen Gebiete und an der Hebung ihres Lebensstandards die Entwicklung dieser Länder zu unterstützen und einem einseitigen russischen Vordringen in diesen Räumen zu begegnen.¹¹¹

Ook het feit dat de Duitse minister van Economische Zaken, Ludwig Erhard, akkoord ging met het verzoek van de Sjah aan Duitsland om staalfabrieken in Iran te bouwen, moet in overeenstemming met het antisovjet beleid van de

¹⁰⁵ *Bundesarchiv Koblenz*, Band 136, B136-3054 . Vergelijk Band 145, B145-571.

¹⁰⁶ *Bundesarchiv Koblenz*, Band 136, B136-2593.

¹⁰⁷ *Bundesarchiv Koblenz*, Band 145, B145-3107.

¹⁰⁸ Om door hun Europese partners niet van een *Alleingang* beschuldigd te worden, waren ze niet in de oliesector van Iran actief.

¹⁰⁹ *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand 136, B136/2519, 'Zusammenarbeit mit entwicklungsfähigen Ländern, Bestandsaufnahme und Möglichkeiten', Bonn, 24/04/1956.

¹¹⁰ *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand 136, B136/2519, 'Probleme und Lösungsvorschläge der westlichen Welt', 10/09/1956.

¹¹¹ *Ibidem*.

NAVO-lidstaten worden gezien.¹¹² Deze voorbeelden tonen dat de Duitse Iranpolitiek geen, economisch gezien, liberale inslag had maar veeleer een onderdeel van een bredere politiek realistische strategie gericht tegen de Sovjet-Unie was.

De Duitse Iranpolitiek van de jaren vijftig en zestig had nog een andere politieke doelstelling. Uit een in 2009 vrijgegeven document van het *Auswärtiges Amt* uit 1964 wordt duidelijk waarom het onderhouden van goede betrekkingen met Iran belangrijk was. Iran had de DDR tot dan toe niet erkend en dat moest wat de Bondsrepubliek betreft ook zo blijven. In een brief aan de nieuwe Duitse ambassadeur in Iran (Dr. Franz-Josef Bach) werden de richtlijnen van de Duitse Iranpolitiek uiteengezet. In de volgende lange, maar illustratieve passage uit die brief wordt de essentie van de Duitse Iranpolitiek in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw duidelijk:

Sie vertreten die Bundesrepublik in einem Land, mit dem uns traditionell ein besonderes freundschaftliches Verhältnis verbindet. Die beiderseitigen Beziehungen haben sich auch nach dem Krieg wieder erfreulich entwickelt und sind heute in politischer, wirtschaftlicher, wie kultureller Hinsicht gut.

Ihre Aufgabe wird es sein, diese Beziehungen weiter zu pflegen und zu fördern. Ihr Hauptziel muss dabei bleiben, uns weiterhin die Unterstützung der Regierung für unsere Deutschlandpolitik und unser Alleinvertretungsrecht zu sichern. Ich fasse deshalb im folgenden die Grundtatsachen unserer außenpolitischen Position noch einmal kurz zusammen.

Die Deutschlandfrage ist noch immer ungelöst. Während die Bevölkerung der Bundesrepublik ihr politischen Schicksal selbst bestimmen kann, ist in dem sowjetischen Einflussbereich lebenden Volksteil die Ausübung des Selbstbestimmungsrecht versagt. Die Sowjetunion ist entschlossen, ihr deutsches Faustpfand nicht nur in der Hand zu behalten, sondern aus ihm einen Vorposten für die Expansion des kommunistischen Gesellschaftssystems zu machen. [...] Die Iranische Regierung gehört zu den wenigen Ländern des Nahostbereichs, die bisher keinerlei Beziehungen zur Sowjetzone aufgenommen haben. Diese ist jedoch generell in den Entwicklungsländern, teils offen teils auf Umwegen, immer nachdrücklicher darum bemüht, ihrer völkerrechtlichen Anerkennung näher zu kommen. Ich bitte Sie daher, mit besonderer Sorgfalt bei den amtlichen Stellen Ihres Gastlandes und in seiner Öffentlichkeit das Verständnis dafür wach zu halten, dass es sich hierbei um die entscheidende Lebensfrage des deutschen Volkes handelt.

Im Übrigen haben wir im Nahostraum keine spezifischen politischen Ambitionen oder Interessen. Es ist weder unsere Sache, uns in die inneren Verhältnisse der Nahoststaaten einzumischen, noch in die inneren Verhältnisse zwischen ihnen Partei zu ergreifen. Wir

¹¹² *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand 136, B136/2523, 'Reise von Bundesminister Erhard nach Iran', 13/05/1959.

begrüßen jede Entwicklung, die dem Wohlergehen und dem Fortschritt dieser Länder dient, da wir in ihrer politischen und wirtschaftlichen Unabhängigkeit die beste Garantie dafür sehen, dass sie nicht in den Sog des kommunistischen Machtbereichs geraten.¹¹³

Vanaf 1965 zien we daarom een intensivering van de Duits-Iraanse betrekkingen. Deze werd verder versterkt tegen de achtergrond van Duits-Israëlische betrekkingen. De groeiende Duits-Israëlische betrekkingen hadden de relaties tussen Duitsland en de Arabische landen in het Midden-Oosten schade toegebracht. Iran was in deze periode het enige land in het Midden-Oosten dat olie naar de Bondsrepubliek, maar ook naar Israël exporteerde. De samenwerking kreeg daarom ook steeds meer een militaire dimensie. Iran bestelde bij Duitsland zelfs onderzeeërs waardoor Iran samen met Israël de enige landen in het Midden-Oosten waren die over onderzeeërs beschikten.¹¹⁴ De verkoop van onderzeeërs kan als een indicator van hechte betrekkingen tussen Duitsland en Iran worden gezien, aangezien duikboten zeer geavanceerde en militair strategische wapens waren. Landen die duikboten produceerden verkochten deze alleen aan trouwe partners.¹¹⁵

Duitsland heeft gedurende de jaren zestig zeer nauwlettend de Europapolitiek van de Sjah gevolgd. Bonn wilde in geen geval dat Iran de DDR zou erkennen. In dit verband had het zelfs informanten in dienst genomen die de Duitse autoriteiten moesten informeren hoe men in Teheran over de erkenning van de DDR dacht. Een van deze informanten die als journalist werkzaam was voor het Iraanse Engelstalige tijdschrift *Echo of Iran* was op uitnodiging van de DDR (samen met andere journalisten uit ontwikkelingslanden) in Berlijn om Ulbricht te interviewen. Alvorens er wordt ingegaan op zijn berichtgeving aan het AA in Bonn, is het belangrijk om een fragment uit het interview weer te geven dat op 23 oktober 1966 in de *Echo of Iran* verscheen, onder de kop 'interview with Herr Walter Ulbricht, President of East Germany and Secretary General of the United Socialist Party of Germany':

Q. What are the possibilities of establishing relations between Iran and East-Germany, without prejudicing Iran's relations with the West, particularly with Federal Germany?

¹¹³ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 36, Band 107, Fiche 5. Deze band is pas in 2009 vrijgegeven en is op naam of onderwerp gesorteerd. Het gaat over de richtlijnen voor de nieuwe Duitse ambassadeur in Teheran, Dr. Franz-Josef Bach in november 1964.

¹¹⁴ Pahlavi, 1992, 187.

¹¹⁵ Dat de Duitse regering Iraanse politieke wensen serieus nam, blijkt ook uit een document waarin de Iraanse ambassadeur in Duitsland bondskanselier Erhard mag ontmoeten om persoonlijk protest aan te tekenen tegen anti-Sjah activiteiten van Iraanse studenten in West-Duitsland. Ook in dit verband is het niet gebruikelijk om voor een dergelijke kwestie de Bondskanselier persoonlijk te ontmoeten. *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 36, Band 233, Fiche 3.

A. The possibilities are extensive. A major step would be taken if Iran accepts the existence of two Germany's. In that case, some sort of relations, not necessarily formal diplomatic relations, can be developed.

Q. One impediment on such a step is the existence and activity in East Germany of certain political groups hostile to the Iranian Government. These groups evidently enjoy full freedom of action here and the support of the Government. What can be done about that?

A. The solution is quite easy. All that is required is a first meeting between the representatives of the two governments. All these problems would then be solved immediately and to the mutual satisfaction of both sides.

Q. What kind of relations could then be developed?

A. The kind of relations that already exist between East Germany and some other countries whose position is similar to that of Iran, particularly in the field of trade. Under the existing conditions, the trade volume between the two countries is very negligible. They could be increased by many folds. East Germany can especially be a customer of Iranian oil. Also, being one of the then leading industrial nations of the world, East Germany can meet a considerable portion of Iran's needs under its development plans. All we expect is a hint so that we can send a delegation to Iran for negotiations in this field.¹¹⁶

In een serie door het *Auswärtiges Amt* in 2010 vrijgegeven documenten is dit interview met het rapport van de Iraanse informant aan de Duitse ambassade in Teheran samengevoegd. De ambassade in Teheran rapporteerde vervolgens Bonn over de informant (de journalist Jahangir Behrouz), ook bekend als PrL3:

Nach seiner Darstellung hat er die Genehmigung der Ausreise erst zum letztmöglichen Termin kurz vor der Eröffnung des Kongresses der ‚Demokratischen Journalisten‘ von der iranischen Regierung erhalten. Er wurde in Ostberlin besonders liebenswürdig aufgenommen. Bei einem Defilee vor Ulbricht und Stoph anlässlich eines Banketts für die kommunistische Journalistenvereinigung wurde PrL3 an zweiter Stelle an der nordvietnamesischen Delegation vorgestellt. Ulbricht unterhielt sich etwa sieben Minuten lang mit ihm und gab dabei das aus der Berichterstattung der Botschaft bekannte Interview. Am folgenden Tage wurde er zum stellvertretenden Außenminister Dr. Weiss und Professor Norden gebeten. [...] Weiss habe ebenso wie Professor Norden, der ihn ebenfalls empfing, einen vorzüglichen, ganz unkommunistischen Eindruck auf ihn gemacht. Beide hätten ihm gegenüber erwähnt, dass ihnen die Aktivität der iranischen Tudeh-Leute in Ostberlin und Leipzig, insbesondere der Sender Peyke Iran, nicht angenehm sei. Man werde in Iran bemerkt haben, dass die Sprache dieses kommunistischen Propagandasenders kürzlich sehr viel zurückhaltender geworden sei.¹¹⁷

De Bondsrepubliek heeft hierna, en als reactie op de uitlatingen van Dr. Weiss, een serie documenten met bewijsmateriaal naar Iran gestuurd waaruit bleek dat de

¹¹⁶ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 36, Band 233, Fiche 3.

¹¹⁷ *Ibidem*.

DDR wel degelijk de linkse Iraanse oppositie en met name de linke studenten steunde.¹¹⁸

Bonn stuurde bovendien na de publicatie van het genoemde interview in *The Echo of Iran* in 1966, de Sjah een officiële uitnodiging om Duitsland te bezoeken. In 1967 bezocht de Sjah voor de tweede keer binnen tien jaar de Bondsrepubliek. De betrekkingen tussen de twee landen werden hierdoor verder geïntensiveerd en er werden afspraken gemaakt over directe Duitse investeringen in Iran.¹¹⁹ Ook brachten de Bondskanseliers Kiesinger in 1968 en Brandt in 1972 een bezoek aan Iran.¹²⁰

Ook de Duits-Iraanse samenwerking op het gebied van nucleaire energie paste binnen de strategie van de Bondsrepubliek (en die van de VS en Frankrijk) om te voorkomen dat Iran bij communistische landen zou aankloppen voor economische en technologische samenwerking. Iran tekende in 1974 een contract met Kraftwerk Union (een dochteronderneming van Siemens) voor de bouw van acht kerncentrales in Iran.¹²¹ De Kerncentrale in Bushehr zou de eerste kerncentrale in Iran zijn die door de Duitsers gebouwd zou worden. Exporteerde Duitsland in 1972 voor 1,3 miljard DM aan goederen en diensten naar Iran, in 1976 bedroeg deze export reeds 5,7 miljard DM. De politieke en economische relatie tussen de twee landen was aan de vooravond van de Iraanse revolutie van 1979 dan ook op zijn hoogtepunt sinds het ontstaan van de betrekkingen en was geenszins 'gewoon' zoals Hans-Dietrich Genscher het in zijn herinneringen noemt.¹²²

De betrekkingen tussen Duitsland en Iran kwamen tegelijkertijd zo nu en dan onder druk te staan als gevolg van het autoritaire en ondemocratische beleid van de Sjah en de repressie van iedere vorm van oppositie tegen zijn regime. Achtereenvolgende regeringen in Bonn hadden hiermee veel moeite, wat voor de nodige irritaties over en weer zorgde.

Duitsland wilde goede betrekkingen met Iran onderhouden, omdat Iran (naast Israël) de belangrijkste bondgenoot van de westerse landen in de regio was.

¹¹⁸ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 36, Band 235, Fiche 452-2/452-6.

¹¹⁹ Zie Nader Maleki, *Bestimmungsfaktoren Industrieller Direktinvestitionen im Iran unter besonderer Berücksichtigung Investoren aus der Bundesrepublik Deutschland*. Niet gepubliceerd proefschrift, 1978. Voor het bezoek van de Sjah aan Duitsland zie *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand 145, Band 3107.

¹²⁰ Voor de achtergrond en voorbereiding van deze bezoeken zie *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand 145, Band 571-72.

¹²¹ <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (05-08-2007). Verder werden er contacten getekend met het Amerikaanse bedrijf AMF om acht kerncentrales te bouwen en met Frankrijk voor de bouw van twee kerncentrales in Iran. Gawdat Bahgat, 'Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran', *Iranian Studies*, 39 (3), 2006, 308.

¹²² Hans-Dietrich Genscher, *Erinnerungen*, 1995, 409. Ook tijdens het bezoek van de Iraanse premier Hoveyda aan Duitsland werd des te meer duidelijk hoe hecht de betrekkingen tussen de twee landen waren. Voor de gemaakte afspraken tijdens dit bezoek zie *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-12301, 1974.

Economisch was Iran als afzetmarkt, maar vooral als olieleverancier aan West-Europese landen en de VS, vooral na 1967, zeer belangrijk geworden.¹²³

Tegelijkertijd stonden Duitse politici onder druk van de Iraanse oppositie en met name van de in Duitsland studerende Iraanse jongeren, Duitse intellectuelen, Duitse kerken en internationale organisaties zoals *Amnesty International*. Maar ze stonden ook onder druk van hun zelfbeeld van een rechtsstaat, een democratisch land dat kritiek hoorde te leveren op regimes waar het schenden van mensenrechten dagelijkse praktijk was.

De verschillende belangen die van invloed waren op de Duitse Iranpolitiek, brachten de Duitse politici in een complex politiek krachtenveld waarin het formuleren van een solide beleid ten aanzien van Iran zeer moeilijk was. De volgende twee voorbeelden maken deze situatie duidelijk.

Duitsland vormde eind jaren zestig (samen met Oostenrijk) het Mekka van linkse Iraanse studenten. Ze organiseerden bijeenkomsten, hielden demonstraties tegen de Sjah en publiceerden samen met linkse Duitse studenten artikelen tegen de Iraanse monarchie.¹²⁴ Dit alles tot grote onvrede van de Sjah die via zijn ambassade in Duitsland zijn onvrede liet blijken.¹²⁵ Duitsland reageerde hierop door vooral de nadruk te leggen op democratische rechten van de in Duitsland wonende burgers.

In verband met de viering van het 2500 jarige bestaan van de monarchie in Iran, brak er bijna een politieke rel uit in Duitsland. De Sjah had Bondsprezident Heinemann voor de festiviteiten uitgenodigd. Heinemann wilde ook graag gaan. Er was echter veel kritiek op zijn voorgenomen reis zowel in de Duitse pers als van de kant van de Iraanse oppositie. Tegelijkertijd wees de Duitse ambassadeur in Teheran, Lilienfeld, zo blijkt uit de archiefstukken, op de positieve gevolgen van de reis van de Bondsprezident naar Iran. Een bezoek zou zeer gunstig zijn voor verdere samenwerking tussen Duitsland en Iran op economisch terrein. Bovendien kon een bezoek ook voor een verbetering in de politieke betrekkingen tussen de twee landen zorgen. Dit omdat de Sjah dreigde de DDR te erkennen nadat Duitsland niets had ondernomen om de oppositie tegen hem op Duitse

¹²³ In 1967 na de Zesdaagse oorlog tussen Israël en de Arabische landen, was Iran, dat zich officieel onafhankelijk had verklaard, maar in feite aan de kant van Israël en de VS stond, de belangrijkste olieleverancier uit de Perzische Golf geworden. Iran deed in 1967 en ook na de Jom Kipoeroorlog uit 1973 niet mee met de boycot tegen Israël en westerse landen.

¹²⁴ *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-12269, 1969-71.

¹²⁵ In een *aide-memoire* van de Iraanse ambassadeur aan het *Auswärtiges Amt* lezen we onder andere: 'Das als Fotokopie beigefügte Plakat ist von der 'Konföderation iranischer Studenten im Ausland' in Mensas der Universitäten der Bundesrepublik Deutschland ausgehängt worden. Die Kaiserlich Iranische Botschaft erachtet diesen Akt als Majestätsbeleidigung und bittet das Auswärtige Amt, die innerdeutschen Behörden zu veranlassen, dieses Plakat entfernen zu lassen'. Köln, den. 28.9.1971, *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B122-14976.

universiteiten tegen te gaan.¹²⁶ De Duitse regering ging heel voorzichtig te werk. De ambassadeur moest elke week een vernieuwde lijst naar Bonn opsturen, waarin vermeld was welke regeringshoofden aan deze festiviteiten zouden deelnemen.¹²⁷ Toen vaststond dat veel regeringshoofden naar Iran zouden reizen, accepteerde ook Bonn de uitnodiging. Voor het opstellen van een persbericht hierover was men in Bonn wekenlang bezig. De tekst moest zo neutraal mogelijk zijn.¹²⁸ De uiteindelijke versie had de volgende inhoud:

Bundespräsident Gustav W. Heinemann wird am 15. und 16. Oktober 1971 an Gedenkfeiern zur Gründung des Perserreiches durch Kyros vor 2500 Jahren in Perspolis und Teheran teilnehmen. Er wird dort mit Staatsoberhäuptern aus aller Welt zusammentreffen.¹²⁹

Tegelijkertijd verscheen een ander persbericht dat tot doel had de critici van een bezoek door Heinemann aan Iran te overtuigen van de noodzaak en de positieve gevolgen van een ontmoeting tussen Heinemann en de Sjah. Hierin stond:

Der Herr Bundespräsident hat die Einladung zur Teilnahme an der 2500-Jahrfeier Persiens angenommen, weil er während seines Aufenthalts in Teheran und Persepolis Gelegenheit haben wird, nicht nur mit dem Schah von Persien, sondern mit zahlreichen Staatsoberhäuptern aus der ganzen Welt Gespräche über die Situation der Bundesrepublik Deutschland im internationalen Kräftefeld zu führen. Bei den Gesprächen mit dem Schah von Persien wird es dem Herrn Bundespräsidenten möglich sein, auf den Erlass einer Amnestie für politische Gefangene hinzuwirken. Bei den Gesprächen mit den Staatsoberhäuptern anderer Länder wird der Herr Bundespräsident Gelegenheit nehmen, diesen deutlich zu machen, wie sehr die Bundesrepublik Deutschland bemüht ist, eine Politik der Entspannung in der ganzen Welt zu fördern und nach Kräften dazu beizutragen, dass der Rüstungswettlauf gestoppt wird. [...] Der Schah von Persien nimmt- bewusst- eine Mittlerrolle zwischen Ost und West ein. Eine Brüskierung des Schahs könnte unter Umständen dazu führen, dass die Position der freien Welt im nahen und fernen Osten

¹²⁶ Telegram ambassadeur Liliensfeld aan het AA, Betr. Beziehungen des Iran zur DDR, nr.427 den 20. juni 1971, *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-1497. Ook in de Duitse pers werd uitgebreid aan deze dreiging aandacht besteed. zie bijvoorbeeld: *Süddeutsche Zeitung*, 'Persien ändert seine Deutschlandpolitik', 4/11/1971.

¹²⁷ Telegram ambassadeur Liliensfeld aan het AA, nr. 62, vom 25. januar 1971, *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-14975.

¹²⁸ In een, speciaal hiervoor gemaakte map in het *Bundesarchiv Koblenz* zijn alle geschreven versies van het persbericht te vinden waarin te zien is hoe vaak de tekst veranderd is. Bestand B 122-14976.

¹²⁹ In eerdere versies stond dat Heinemann met de Sjah zou spreken. Deze zin is in de laatste versie weggehaald en in plaats van de Sjah staat een ontmoeting met alle wereldleiders gepland! 'Mitteilungen für die Presse Bundes Präsidialamt', Bonn, den 2. August 1971. *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B122-14976.

geschwächt wird. Dies würde weder im Interesse der Bundesrepublik Deutschland selbst liegen, noch den Interessen der mit der Bundesrepublik verbündeten Staaten dienen.¹³⁰

De rechtstatelijke en morele redenen werden ondergeschikt gemaakt aan realistische calculaties, en aan de politiek-strategische noodzakelijkheid van dit bezoek. Zou Heinemann de uitnodiging afwijzen, dan was de kans groot dat Iran zijn onafhankelijke positie zou verliezen. Bovendien zou het 'vrije Westen' zijn invloed in de regio verliezen, was het argument. De echte redenen om Iran te bezoeken waren echter, zoals de Duitse ambassadeur deze in zijn telegrammen verwoordde, economisch van aard en politiek strategisch in verband met de dreiging van de Sjah om de DDR te erkennen.

Opvallend is ook een protestbrief van Ayatollah Khomeini aan de deelnemers aan deze festiviteiten. In deze brief, die ook naar president Heinemann was gestuurd¹³¹ staat onder meer dat:

While, as official Iranian press often admits, starving children in some regions of Iran take to the mountains to feed themselves with grass, the Iranian government has spent such a huge amount of money on this celebration that only God knows the extent of it. This ceremony can truly be called the bloodiest of all in the entire history. I would like to make it clear to all potential participants of this feast that Iranian people have nothing to do with these ceremonies and that participation in such a feast means participation in the bloodshed of Iranian people.¹³²

Ook *Amnesty International* kritiseerde meerdere malen Heinemann. In een van deze kritieken, gericht aan Heinemann lezen we:

Großen Teilen der deutschen Öffentlichkeit ist zur Genüge bekannt, dass sich die persische Regierung tagtäglich als ein Unrechtsregime offenbart, indem es gegen die demokratischen Prinzipien und die Menschenrechte verstößt. Aus diesem Grund scheint es uns politisch nicht vertretbar zu sein, wenn durch Ihren Besuch im Iran- als Vertreter der Bevölkerung der BRD- in der Öffentlichkeit der Eindruck entsteht, als ob wir und die Bundesregierung sich mit den dortigen Zuständen einverstanden erklären würden. Wir hielten es für eine unglaubliche Entscheidung, wenn Sie einerseits Ihr Amt dahingehend verstehen, daß Sie sich für die Verwirklichung der Demokratie in der BRD einsetzen wollen, andererseits

¹³⁰ Bonn, den 23. Juli 1971, 'Argumente zum Persienbesuch', *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-1975. Ook de conservatieve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* verdedigde als een van de weinige serieuze kranten in Duitsland het bezoek van Heinemann aan Iran. Zie *FAZ*, 18/08/1971.

¹³¹ En heel opvallend tussen andere ongesorteerd archiefmateriaal lag!

¹³² Deze brief is samen met een bijgesloten protestbrief van de bekende Iraanse oppositiegroep, *The Organization of The Iranian National Front*, in augustus 1971 naar het *Bundespräsidialamt* gestuurd. *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-14975.

aber ein Regime auf diese Weise unterstützen würden, von dem wir wissen, daß es seinen Bürgern die elementaren Grundrechte verweigert.¹³³

Hoewel massale protesten tegen het bezoek van Heinemann aan Iran door Iraanse studentenorganisaties, door (religieuze) Iraanse oppositiegroepen, door internationale niet-gouvernementele organisaties zoals *Amnesty*, en door linkse studentenbewegingen in Duitsland waren georganiseerd, zou Heinemann gewoon naar Iran zijn gegaan, ware het niet dat hij plotseling wegens een oogoperatie dat bezoek en andere bezoeken moest afzeggen. In zijn plaats ging de voorzitter van de *Bundestag* naar Iran. Bij de festiviteiten in Perpolis waren vrijwel alle belangrijke staatshoofden aanwezig. Het regime van de Sjah werd door het Westen ondanks het ondemocratische en autoritaire karakter ervan op alle mogelijke manieren gesteund. Duitsland vormde hierop geen uitzondering.

In 1977 werd Iran nog door de Amerikaanse president Jimmy Carter aangeduid als een oase van rust in een regio vol onrust.¹³⁴ In de periode 1978/1979 vond de revolutie plaats. Weinigen in het Westen hadden deze zien aankomen, of toch wel? De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Genscher meent van wel en schrijft in dit verband:

Im Juli 1979 kam es zu revolutionären Veränderungen im Iran [...] Mich überraschten diese Ereignisse nicht. Seit langem war ich davon überzeugt, dass das Schah-Regime nur noch eine begrenzte Lebensdauer haben würde.¹³⁵

Genscher spreekt profetisch in zijn memoires. Ook stelt hij dat hij de enige Duitse minister van Buitenlandse Zaken is geweest die in de periode vóór 1979 nooit een bezoek aan Iran heeft gebracht. In de in 2009 vrijgegeven documenten van het *Auswärtiges Amt* blijkt echter dat Genscher de revolutie helemaal niet had zien aankomen. In 1978, één jaar voor de revolutie, in de tijd dat protesten in Iran op gang waren gekomen, ging Genscher nog akkoord met de levering van vier oorlogsschepen aan Iran. Dit voorbeeld is belangrijk omdat het laat zien dat de economische argumenten voorrang kregen boven de politieke. Het *Auswärtiges Amt* kreeg de opdracht de voor- en nadelen goed tegen elkaar af te wegen. Er werden drie nadelen genoemd.

De Bondsrepubliek had recent veel kritiek gekregen omdat ze oorlogsschepen aan dictaturen in Zuid-Amerika had geleverd. Ook Iran viel in de categorie van

¹³³ 'Resolution an den Bundespräsidenten Herrn Dr. G. Heinemann', 30/08/1971. *Bundesarchiv Koblenz*, Bestand B 122-14975.

¹³⁴ Mark Lytle, 'Tragedy or Farce? America's Troubled Relations with Iran', *Diplomatic History*, 1990, 14 (3), 461-470.

¹³⁵ Genscher, 1995, 409.

autoritaire regimes. Ten tweede was te verwachten dat Arabische landen protest zouden gaan aantekenen. Ze hadden eerder Duitsland om schepen gevraagd maar kregen deze niet omdat ze geen NAVO-lid waren. Dat argument gold ook voor Iran. Tenslotte waren de schepen technologisch zeer geavanceerd. Duitsland zou met de schepen ook militaire experts naar Iran moeten sturen om de Iraniërs op te leiden.¹³⁶

In maart 1978 werden de argumenten vóór de levering aan Genscher bekend gemaakt. De bestelling goedkeuren zou 1600 banen voor een periode van vijf jaar opleveren. Ten tweede waren de schepen van eenzelfde type die de Duitse marine ook besteld had. Door het aannemen van de Iraanse bestelling zouden de totale productiekosten dalen. Tenslotte zou Nederland de bestelling aanvaarden mocht Duitsland dat niet doen. De Nederlanders waren bezig vier schepen voor Iran te bouwen en hadden de Iraniërs hun interesse in de bouw van nog meer schepen kenbaar gemaakt. Afwijzen van de opdracht zou een negatieve invloed hebben op de concurrentiepositie van Duitsland ten opzichte van Nederland.¹³⁷

Uiteindelijk besloot Duitsland akkoord te gaan met de Iraanse bestelling en stuurde Genscher staatssecretaris Dr. Rohwedder naar Teheran voor de eerste gesprekken. Tegen de achtergrond van wat Genscher in zijn memoires beweert is dit besluit opvallend en nog opvallender wanneer er in dezelfde periode een analyse over de politieke situatie in Iran vanuit de Duitse ambassade naar het *Auswärtiges Amt* wordt gestuurd. Een scherpere analyse is nauwelijks denkbaar:

Das Kaiserreich Iran erlebt seit Jahresbeginn aufeinanderfolgende Wellen von Unruhen in verscheiden Städten, die schon mehrere hundert Menschenleben gefordert haben. [...] Trotzdem dauerten die Unruhen an. Immer größere Menschenmassen gingen auf die Straße, auch noch nach Verhängung des Kriegsrechts am 8. September. Erstmals forderten Demonstranten offen den Rücktritt des Schah.[...] Anfangs hatte die Regierung, ‚islamisch-marxistische Kräfte‘, und ‚fremde imperialistische Mächte‘ verantwortlich machen wollen. Das trifft aber kaum den Kern der Sache. Tatsächlich geht es um einen Protest weiter Kreise gegen die Verschlechterung der wirtschaftlichen und sozialen Lebensbedingungen. Inflation, steigende Lebensmittelpreise, überhöhte Mieten, auseinanderklaffende soziale Unterschiede, Korruption und Landflucht nach einer fehlgeschlagen Agrarpolitik sind die Hauptfaktoren dieser Entwicklung. [...] Bei dieser Ausgangslage sahen kommunistische Regimekritiker und religiöse Eiferer ihre große Chance und haben sich an die Unruhen abgehängt. Diesen Gruppen kommt aber keine auslösende Rolle für die Demonstrationen zu, wie sie sich in fast allen größeren Städten abgespielt haben. Auslösend für die Unruhen ist vielmehr eine Schicht, der zur Zeit eine bisher nicht gekannte Bedeutung zukommt: die geachteten Würdenträger der schiitischen

¹³⁶ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 150, Band 385. ‘Rüstung Exportpolitik. Lieferung von Fregatten an den Iran’, Januar 1978.

¹³⁷ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 150, Band 388, Fiche 2. 7/3/1978.

Geistlichkeit. [...] Eine Aussage über die politische Zukunft des Schah ist heute kaum möglich. Vieles spricht dafür, dass die Erhaltung seiner Dynastie nur mit Einsatz des Militärs und unter vorübergehender Aufgabe der eingeleiteten Liberalisierungspolitik erreicht werden kann. Für die von ihm anvisierte schnelle Modernisierung des Landes nach westlichem Vorbild dürfte die jüngste Entwicklung in jedem Fall einen schweren Rückschlag bedeuten.¹³⁸

Na de Iraanse Revolutie besloot Duitsland de schepen niet te leveren. In december 1978, en een maand voordat de Sjah uit Iran zou vluchten, heeft Duitsland zijn strategie ten aanzien van Iran opnieuw vormgegeven. Een strikt vertrouwelijk document (vrijgegeven in 2010) bevat het verslag van de ontmoeting tussen Genscher en staatssecretarissen Hermes en Well (en zeven anderen die niet door hun namen maar door nummers vermeld worden), waarin tegen de achtergrond van de wankelende situatie van de Sjah het volgende is besloten:

BM (Genscher) wies darauf hin, dass unser übergeordnetes Interesse darin besteht, Iran nicht in den Einflussbereich der Sowjets kommen zu lassen. Nicht der Schah, sondern Iran ist unser Partner; für den Schah sollen wir uns politisch nicht ins Engagement nehmen lassen. Zu den Einzeltreffen wurde wie folgt entschieden:

- Export von Kriegswaffen nach Iran: Bestehende Verpflichtungen weiter erfüllen, aber neue Anträge nicht genehmigen.
- Ausfliegen von Wasserwerfern aus österreichischer Produktion durch US-Militärflugzeuge von deutschen Flugplätzen aus am 8/12/1978: Diese Aktion der Amerikaner sollte auch gedanklich nicht mit Rüstungsexport verbunden werden. Wasserwerfer sind keine Waffen. Anfragende Journalisten sollen sich an die Amerikaner wenden.
- Erklärungen der Bundesregierung zur Lage in Iran: Wie bisher äußerste Zurückhaltung gebeten, weder Distanzierung vom Schah, noch Stellungnahmen zu seinen Gunsten.
- Deutsche Staatsangehörige in Iran: Evakuierungsplanung uneingeschränkt aufrechterhalten, bei gleichzeitig fortgesetzter zahlenmäßiger Ausdünnung. Auch hier ‚Low Profile‘.
- Mögliche Ausstrahlung einer Islamischen Republik Iran auf die islamische Bevölkerung in den benachbarten Sowjetrepubliken: Mit türkischem Dienst

¹³⁸ Het *Politisches Archiv Auswärtiges Amt* heeft dit document in 2008 vrijgegeven. Bestand 150, Band 406, Fiche 2, Die Politische Lage in Iran 1978.

Kontakt aufnehmen (auch unter Gesichtspunkt der Pflege der bilateralen Beziehungen).

- Allgemeine Bewertung der Entwicklung in Iran: Mit saudischer Seite Verbindung aufnehmen, hier aber nicht auf Arbeitsebene oder zum dortigen Dienst, sondern auf politischer Ebene: Bundesminister mit saudischem Außenminister, brieflich oder persönlich. Möglichkeit einer baldigen Reise des BM nach Riad und ein oder zwei andere arabische Hauptstädte prüfen.¹³⁹

Drie zaken vallen op. In de eerste plaats de afwachtende houding van Duitsland. Voortvloeiend daaruit de wens geen partij te kiezen. Eén ding is echter duidelijk en dat is dat Iran niet in een communistisch kamp terecht mocht komen. Of dat nu met of zonder de Sjah voorkomen moest worden, was van secundair belang. Tenslotte valt op dat Duitsland vreesde voor de mogelijke verspreiding van islamisme en de mogelijkheid van een export van de islamitische revolutie naar de buurlanden van Iran.

De Duitse strategie, zo blijkt uit de analyse van archiefmateriaal over de correspondentie tussen Bonn en Washington, is heel anders geweest dan de Amerikaanse. De Amerikanen waren optimistischer dan de Duitsers en dachten dat de Sjah de regie in handen had. Als reactie op een brief van minister Genscher over de situatie in Iran probeerde de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Cyrus Vance, Genscher gerust te stellen. Hij stuurde hem op 5 december 1978 een brief waarin hij onder andere de volgende analyse gaf:

Dear Hans-Dietrich,

Knowing your deep concern about recent events in Iran, [...] and how western interests will be affected, I want to share with you directly and in your EC Council Presidency capacity our assessment of the present situation.

Our initial reports indicate that the installation of a military government has brought calm to much of the country. The destructive mob actions which swept Tehran during the past two days have ended for the time being and the military seems to have effective control over the city. Reports we receive from our Consulates outside Tehran state that the other urban centers are, with a few exceptions, generally quite. There have been serious disturbances in Tabriz, it seems.

¹³⁹ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 150, Band 407, Fiche 1. Aanleiding voor het nadenken over een nieuwe Duitse strategie ten aanzien van Iran zijn, naast de situatie in Iran en de berichtgeving hierover, vooral een serie berichten van de Duitse ambassadeur in Teheran. Hij schetst in elk bericht dat hij naar Bonn stuurt de situatie van de Sjah als uitzichtloos. Zijn berichten zijn in 2010 vrijgegeven. Zie: *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Band 150, Bestand 406, Fiche 3.

The Shah realizes, however, that although he has some breathing room, he still faces grave problems in restoring stability to Iran. We continue to believe that, with the political shrewdness he has shown in the past, he retains the capability to lead the country to elections. We believe it is essential that he remains in control. We have reassured him of our strong support and have highlighted the fact that, once order is restored, it is vital that the liberalization process continue and free elections be held.

Although I know that our embassies are in close touch, I want to maintain our actions affecting the American community in Iran. To the best of our knowledge, all Americans in the country are safe. Although understandably nervous, Americans remain calm and we believe most returned to work. [...] Although Iran continues to export oil, the amount, as you know, has been greatly reduced over the past week. If prolonged, this could adversely affect our economy and those of our friends in Western Europe, Japan and Israel. We will continue to monitor the oil question very carefully and our staffs should stay in close touch on this issue. Although the situation is very worrisome, we remain confident that the Shah will succeed in his efforts to achieve stability, reestablish civilian government and hold free elections.

With warm regards,

Sincerely, Cyrus Vance.¹⁴⁰

Het *Auswärtiges Amt* is na het lezen van deze inschatting van Cyrus Vance niet gerustgesteld en vraagt ook om een reactie van de Duitse ambassade in Teheran. Wederom valt op dat ambassadeur Dr. Ritzel de situatie scherp heeft geanalyseerd. Zijn reactie op Vance en het scenario dat hij voor de toekomst heeft geschetst is zeer nauwkeurig geweest:

Der Brief von Vance an den Herrn Minister ist in der Tat um einige Töne zu optimistisch. Die Botschaft hat die Situation nicht so eingeschätzt. [...] Ich fürchte, dass sich die Situation in Iran verschlechtert. [...] Iran wird wirtschaftlich wesentlich schwächer, kulturpolitisch introvertiert, verteidigungspolitisch unsicher und außenpolitisch schwächer kalkulierbar sein. Der klare Westkurs des Landes gehört der Vergangenheit an.¹⁴¹

De juiste Duitse analyse van de politieke situatie in Iran, en het feit dat de Bondsrepubliek geen partij koos voor de Sjah, hebben later in het voordeel van Duitsland gewerkt. Het is niet met zekerheid vast te stellen, maar het is wel aannemelijk dat ook het feit dat Genscher tijdens zijn ambtstermijn geen bezoek aan de Sjah heeft gebracht, een basis heeft gelegd voor de relatief stabiele betrekkingen tussen Duitsland en de islamitische republiek.¹⁴²

¹⁴⁰ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 150, Band 404, Fiche 3.

¹⁴¹ *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 150, Band 404, Fiche 2 en Fiche 3.

¹⁴² Genscher is in ieder geval hiervan overtuigt, en stelt: 'In den Fünf Jahren meiner Tätigkeit als Außenminister vor dem Beginn der Islamischen Revolution war ich kein Mal zu einem Besuch in den Iran gereist. Das sollte später noch eine wichtige politische Rolle spielen. Genscher, 1995, 409.

Duitse Iranpolitiek: Het economische beleid

In de laatste jaren van de negentiende eeuw had Duitsland met een economische opleving te maken. In overeenstemming met de *neue Kurs* en de *Weltpolitik* van de nieuwe regering die graag óók een plek onder de zon wilde, waren economische activiteiten in gebieden waar Duitsland tot op dat moment niet aanwezig was onderdeel van de buitenlandse economische politiek. In het geval van de Duitse Iranpolitiek kwam deze goed uit. Iran zag Duitsland zoals gezegd als een mogelijke derde macht die in staat was met Groot-Brittannië en Rusland te concurreren.

Achteraf gezien is van deze visie van Duitse en Iraanse zijde in de beginjaren van de twintigste eeuw niets terechtgekomen. Er is veel onderhandeld maar weinig bereikt. De enige belangrijke Duitse firma die in 1904 voet aan de grond kreeg in Iran was Wonckhausen die actief was in de parelvisserij in de Perzische golf.¹⁴³

Belangrijker was de directe verbindinglijn tussen Duitse havens en de Iraanse, toen in 1906 de Hamburg-Amerika lijn ook een dienst ging onderhouden naar de Perzische Golf. Zo kwamen Duitse goederen direct in Iran aan en niet meer zoals voorheen via Istanboel.¹⁴⁴

Desalniettemin zorgden deze beperkte Duitse activiteiten in Iran en in andere gebieden in het Midden-Oosten (waarvan de Berlijn-Bagdad spoorlijn de meeste allure had) voor een toenadering tussen Groot-Brittannië en Rusland waardoor deze in 1907 middels een verdrag Iran in een Russische en een Engelse invloedssfeer verdeelden. In deze invloedssferen was het Duitsland niet mogelijk economische activiteiten te ondernemen.

Met de Eerste Wereldoorlog werden alle Duitse instellingen gesloten en zo kwam ook een einde aan de bescheiden Duits-Iraanse economische betrekkingen.¹⁴⁵

Na de Eerste Wereldoorlog duurde het een aantal jaren voordat Duitsland weer actief zou worden in Iran. Duitsland had in verband met het Verdrag van Versailles andere prioriteiten dan het intensiveren van zijn economische activiteiten in Iran en concentreerde al zijn diplomatieke kracht op een op Europa georiënteerd beleid. De Duitsers wilden bovendien Engelse belangen in Iran niet schaden; zij voerden vanaf 1921 een voorzichtige en bescheiden economische politiek ten aanzien van Iran. Deze terughoudende politiek had effect en won het vertrouwen van Londen. Paradoxaal genoeg zien we dat wanneer Duitsland een actieve politiek probeerde te voeren deze door Rusland en Engeland werd tegengewerkt en wanneer Duitsland een terughoudende politiek voerde, het van Groot-Brittannië groen licht kreeg om zijn activiteiten in Iran uit te breiden.

¹⁴³ Lenczowski, 1961, 46.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Kochwasser, 1961, 100.

Vanaf 1923 kwam de Duitse economische Iranpolitiek goed op gang. Duitsland kreeg al snel een monopoliepositie in de Iraanse communicatiesector. Firma Junkers voerde in Iran alle binnenlandse vluchten uit en beheerde ook de vliegvelden.¹⁴⁶ Het bedrijf Julius Berger was actief in de bouw van het Transiraanse spoorwegnet. Ook kreeg Duitsland een leidende positie in de export van motorvoertuigen naar Iran.¹⁴⁷

Met het aan de macht komen van Reza Sjah in Iran kwam ook de Duitse economische Iranpolitiek in een nieuwe fase terecht. In 1927 gaf de Sjah opdracht voor het stichten van de *Banke Melli*; de Centrale Bank van Iran. Vanwege het positieve beeld van en het vertrouwen in Duitsland bij de Iraanse politieke elite vroeg Tejmoeer Tash (minister van het Hof) aan de Duitse ambassadeur of Berlijn een Duitse directeur voor deze bank wilde benoemen. De Duitsers gingen hiermee akkoord en in 1928 werd als directeur van de eerste Iraanse Centrale Bank (die ook door Duitsland gebouwd werd), Dr. Kurt Lindenblatt, benoemd. Ook werd op Iraans verzoek Dr. Otto Schniewald als adviseur van de minister van Financiën aangesteld.¹⁴⁸

Iran probeerde ook via Duitse industriëlen Duitsland over te halen in Iran te investeren. In overeenstemming met dit beleid vroeg Thomas Brown, de vertegenwoordiger van de Duitse ondernemingen Krupp, Julius Berger en Junkers, het Rijkswateringenbouw Ministerie van Economische Zaken in 1927 een lening van veertig miljoen Mark aan Iran te verstrekken met het argument dat:

Hier bietet sich uns die seltene Gelegenheit mit einem relativ kleinen Risiko und Aufwand Deutschland eine Monopolstellung in der wirtschaftlichen Entwicklung und Erschließung Persiens zu sichern, wodurch wiederum wir aus eine wirtschaftliche Vormachtstellung im Mittleren Osten es schaffen werden.¹⁴⁹

Duitsland ging in principe akkoord, maar de grote depressie van begin jaren dertig maakte het voor Duitsland onmogelijk om deze belofte na te komen.

In 1932 bedroeg het Duitse aandeel in de totale import van Iran acht procent. Duitsland nam hiermee na de Sovjet-Unie (28%), Groot-Brittannië (23%), en de VS (12%) de vierde plaats in.¹⁵⁰ Dit tegen de achtergrond van de situatie na 1918 waarin het Duitse aandeel in de totale import van Iran nul was.

¹⁴⁶ Lenczowski, 1949, 153, Hirschfeld, 1980, 50.

¹⁴⁷ Lenczowski, 1949, 156.

¹⁴⁸ Kochwasser, 1961, 130-131, Hirschfeld, 1980, 64-73.

¹⁴⁹ 'Thomas Brown an das Reichswirtschafts- Ministerium, Teheran, 28-09-1927', in: Hirschfeld, 1980, 64.

¹⁵⁰ Lenczowski, 1949, 154. Bij Groot-Brittannië is ook de import van goederen uit Brits-India meegerekend.

Vanaf midden jaren twintig investeerde Duitsland dankzij de Engelse ‘goedkeuring’ vooral in de communicatiesector van Iran. Lucht-, zee- en wegverkeer werden door Duitse ondernemingen gedomineerd. De reden waarom Engeland Duitsland toestond om zijn economische activiteiten in Iran uit te breiden had vooral met de Engelse anti-Sovjetpolitiek te maken.

Zou er geen sprake zijn van een economische depressie in de jaren dertig, dan zou het Duitse aandeel in de Iraanse economie omvangrijker zijn geweest. Samenvattend kan gezegd worden dat de vooral op Europa gerichte en de tegenover Engeland zeer voorzichtige Duitse politiek in Iran samen met de grote depressie ervoor zorgde dat de Duitse economische capaciteiten in Iran niet volledig benut werden.

Met het aan de macht komen van Adolf Hitler in 1933 werden Duits-Iraanse economische betrekkingen geïntensiveerd. Duitsland was in 1939, nog vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in de belangrijkste economische partner van Iran veranderd. Duitsland is zonder twijfel de grondlegger geweest van de moderne Iraanse industrie. Intensieve economische samenwerking tussen de twee landen was een direct gevolg van de politieke strategie van de Nazi's om een sterke anti-Sovjetpolitiek in de Midden-Oostenregio te voeren. De belangrijkste regeringsgebouwen in Teheran werden gedurende deze periode door Duitse architecten ontworpen, maar ook kleinere woningbouwprojecten.

In 1934 werden contracten gesloten om twee textiel fabrieken in Isfahan en Kerman te bouwen, een fabriek waarbij gedroogd fruit en noten die naar Duitsland zouden worden geëxporteerd, verpakt werden en een fabriek voor de productie van papier.¹⁵¹

In 1935 reisde een Iraanse delegatie naar Berlijn waarbij afspraken werden gemaakt over Iraanse export naar Duitsland die voornamelijk uit landbouw-en handwerkproducten bestond. Ook werd er tijdens deze reis een contract gesloten voor de bouw van het eerste radiostation van Teheran. Het hoofddoel van deze reis was echter het voorbereiden van het bezoek van de Duitse minister van Economische Zaken Hjalmar Schacht aan Iran.¹⁵² Het was voor het eerst dat een Duitse minister van Economische Zaken naar Iran reisde.

Tijdens het bezoek van Hjalmar Schacht dat in 1936 plaatsvond, werden contracten getekend voor de bouw van een cementfabriek, het verder uitbreiden van het spoorweginet in Iran, militaire aankopen, de bouw van de eerste Iraanse staalfabriek met een smeltoven in Isfahan en de bouw van elektriciteitscentrales. Om de handel tussen de twee landen efficiënter te reguleren werd ook besloten

¹⁵¹ *Ibidem*, 155.

¹⁵² Hirschfeld, 1980, 155.

om de *Deutsch-Iranische Handelskammer* op te richten die tot op het heden bestaat en daarmee de oudste kamer van koophandel van Iran is.¹⁵³

Bovendien groeide na de annexatie van Tsjecho-Slowakije door Duitsland in 1939 de handel tussen Iran en Duitsland verder omdat Iran ook met dit land goede economische contacten onderhield.

Duitsland was vanaf het moment dat de Nazi's de macht grepen in 1933 tot 1941, toen Iran bezet werd en door de geallieerden onder druk werd gezet om zijn betrekkingen met Duitsland te verbreken, uitgegroeid tot de belangrijkste economische partner van Iran. De cijfers in de volgende tabel tonen de explosieve toename in de Duitse export naar Iran aan.

*Procentueel aandeel in Iraanse buitenlandse handel in de jaren 1930/31-1944/45*¹⁵⁴

Land	Jaartal						
	1930/31	32/33	36/37	38/39	40/41	42/43	44/45
Sovjet-Unie	30	28	36	11,5	11	15,75	21
Duitsland	6	8	21	41,5	45,5	1,25	0,1
Engeland	22	12	8	9,5	4	5,5	4,65
Brits-Indië	12,0	11	8	8,5	7,5	43,5	30,3
V.S.	7	12	10	6,5	10,5	17,5	23,3
Japan	3	5	3	2,5	3	1,5	0,15
Frankrijk	2	2	1,5	1	0,5	-	-
België	-	2	1,5	2	1	-	-
Overige landen	18	20	11	17	17	15	20,5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100

Met de bezetting van Iran door de geallieerden in 1941 liep het aandeel van Duitsland in de Iraanse handel van 45,5% terug naar 0,1% in 1945. De politieke en economische rol van Duitsland in Iran was in 1945 uitgespeeld.

De Duitsers hadden echter gedurende de Weimar-periode en nog veel actiever tijdens het Naziregime structurele investeringen in Iran gedaan en op gebieden met Iraniërs samengewerkt waar andere mogelijkheden niet wilden samenwerken. Deze vriendelijke economische politiek had voor een positief beeld en vertrouwen in de Duitsers gezorgd en het zou niet lang duren voordat Duitsland weer één van de belangrijkste economische partners van Iran zou worden. De economische Iranpolitiek van Nazi-Duitsland, hoewel het in de eerste plaats politieke doeleinden diende, was zeer effectief.

¹⁵³ *Ibidem*, 155-179.

¹⁵⁴ Ali Adli, *Außenhandel und Außenwirtschaftspolitik des Iran*, Berlin, 1960, 50.

Na de Tweede Wereldoorlog duurde het tot 1949 voordat Duits-Iraanse betrekkingen weer op gang kwamen. Aangezien de Bondsrepubliek geen onafhankelijke politiek voerde, politiek deel uitmaakte van het westerse kamp en lid werd van de NAVO, volgde Duitsland de koers van de VS in Iran.

Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Iran zich binnen enkele jaren tot een belangrijke afnemer van Duitse producten en werd na de VS en de landen van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) een belangrijke importeur van Duitse producten.¹⁵⁵

Hoewel Iran een belangrijk land voor de Duitse export was, waren de directe investeringen van Duitsland in Iran na de Tweede Wereldoorlog zeer gering. In landen als Brazilië, Canada, Mexico en Israël heeft Duitsland in vergelijking met Iran veel meer geïnvesteerd.¹⁵⁶ De econoom Nader Maleki is van mening dat bureaucratische en de onduidelijke regelgeving in Iran ervoor zorgden dat Duitse ondernemers investeren in Iran als een groot risico zagen. Dit argument klopt maar is niet de belangrijkste reden voor het achterwege blijven van Duitse investeringen. Maleki geeft zelf immers een lijst van bedrijven die wel in Iran hebben geïnvesteerd.¹⁵⁷ Wanneer we deze lijst van bedrijven bekijken, dan valt op dat het in de eerste plaats om producten van de farmaceutische, textiel- en auto-industrie gaat, en voorts om producten van de cosmetische industrie. Dit is opvallend, aangezien in Iran de belangrijkste en meest winstgevende industrie de olie- en gassector is. Hier hebben de Duitsers geen investeringen gedaan. De reden hiervoor heeft niet alleen met economische of onduidelijke regelgeving in Iran te maken, maar zeker ook met politiek. Adenauer was weliswaar voor zijn bezoek aan Teheran van plan om Duitse investeringen in de olie- en petrochemische industrie in Iran te bespreken, maar dit werd door de West-Europese landen met Frankrijk voorop als een Duitse *Alleingang* bestempeld, waarna hij afzag van Duitse investeringen in de oliesector van Iran. Deze vertrouwenwekkende onthouding was politiek succesvol maar was economisch gezien niet in het belang van Duitsland. De regering in Bonn concentreerde zich daarom volledig op de export en Duitse directe investeringen in Iran vonden plaats in politiek minder gevoelige sectoren.

De voorzichtige economische politiek van Duitsland stond niet in de weg dat Duitsland toch de belangrijkste leverancier van goederen en diensten aan Iran werd. De volgende tabel laat de groei van de Duitse export naar Iran na de Tweede Wereldoorlog tot en met 1959 zien.

¹⁵⁵ Nader Maleki, *Bestimmungsfaktoren industrieller Direktinvestitionen im Iran unter besonderer Berücksichtigung Investoren aus der Bundesrepublik Deutschland*, 1978, 2.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 2-11.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 11. Deze bedrijven zijn: AEG-Telefunken, Bayer AG (farmaceutische tak), Daimler-Benz, DEMAG AG, Gabor GmbH & CO., Fale-Garne GmbH, Hoechst AG, Gustav Hoffman, E. Merk, Schering AG, Guenther Wagner Pelikan Werke GmbH, Wella AG. M.

*Procentueel aandeel in Iraanse buitenlandse handel in de jaren 1945-1959*¹⁵⁸

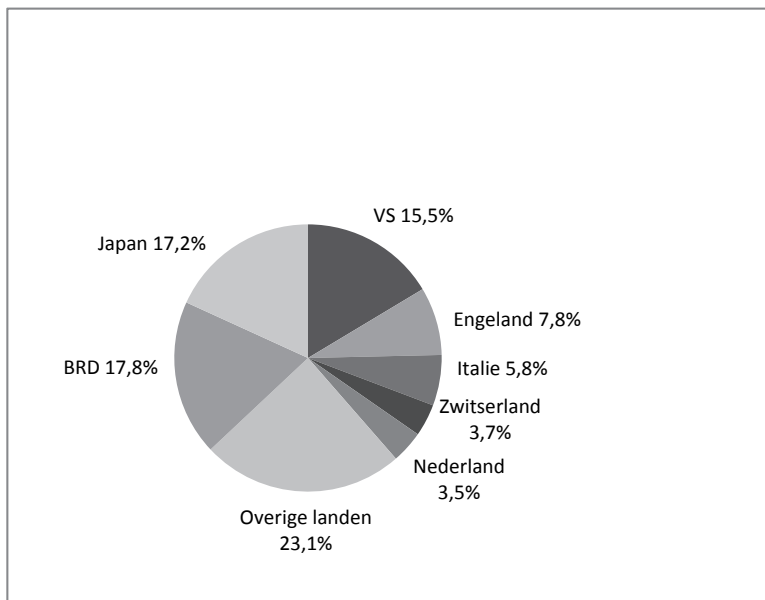
Land	1945/46	46/47	47/48	48/49	49/50	50/51	51/52
V.S.	23,90	21,41	22,78	25,32	35,31	20,34	16,92
Engeland	7,50	15,84	21,46	25,7	24,31	24,85	16,2
Duitsland	0,10	0,28	-	1	4,58	8,07	13,7
Sovjet-Unie	24,50	22,45	10,22	0,83	2,35	3,63	15,04
India	16,00	14,8	11,3	10,88	7,26	6,96	6,7
Frankrijk	0,65	3,23	6,28	3,45	1,72	2,64	2,8
Japan	0,02	-	0,17	0,37	0,94	2,37	1,4
België	-	0,72	2,71	3,69	2,79	2,8	2,85
Pakistan	-	-	-	0,68	1,44	1,98	1,49
Overige	27,33	21,27	25,08	28,08	19,1	26,36	22,9
Totaal	100,00	100	100	100	100	100	100

Land	52/53	53/54	54/55	55/56	56/57	57/58	58/59
V.S.	15,81	14,23	14,32	15,74	16,7	14,34	16,28
Engeland	7,62	7,08	8,35	8,85	10,37	12,65	13,91
Duitsland	17,86	17,06	15,11	17,52	17,37	19,78	20,62
Sovjet-Unie	13,07	10,08	11,42	11,27	9,72	10,45	8,72
India	6,5	4,33	4,74	5,05	4,43	4,07	2,78
Frankrijk	2,33	3,54	7,52	6,44	5,99	4,82	8,72
Japan	6,03	11,26	9,02	5,22	6,01	6,81	8,69
België	1,94	2,26	1,52	1,82	1,24	1,13	1,91
Pakistan	2,91	3,73	1,74	0,75	0,67	0,93	0,73
Overige	25,93	26,43	26,26	27,34	27,5	25,04	17,64
Totaal	100	100	100	100	100	100	100

Zelfs na de oliecrisis van 1973 waarna Iran een strategische partner van West-Europa werd, namen de Duitse directe investeringen in Iran niet toe. De Duitse economische Iranpolitiek was ook na 1973 louter exportgericht. Het voorkomen van irritaties bij Frankrijk en andere Europese landen is voor Duitsland belangrijker geweest dan het voeren van een assertieve economische politiek. Duitsland kon mede dankzij zijn competentie in de petrochemische industrie deelnemen aan projecten in de Iraanse olie-industrie. Onderstaand cirkeldiagram

¹⁵⁸ Adli, 1960, 249.

laat het gemiddelde Duitse aandeel in de totale import van Iran gedurende de jaren 1973-77 zien.¹⁵⁹

Nog in 1978 houdt Maleki aan het eind van zijn onderzoek een pleidooi voor meer directe buitenlandse investeringen in Iran:

Im internationalen Vergleich kann das Investitionsklima im Iran als recht gut bezeichnet werden. Dies liegt an den stabilen politischen Verhältnissen, die der erfolgreichen Reformpolitik des Schahs zu verdanken ist. Diese Reformpolitik beruht im Wesentlichen auf einer fortschrittlichen Sozialgesetzgebung, die im Mittleren Osten als vorbildlich angesehen werden kann.¹⁶⁰

Achteraf gezien heeft dit citaat iets ironisch, maar in 1978 was het een serieuze beschouwing die breed werd gedeeld.¹⁶¹ Tegen de achtergrond van de hoge olieprijs en de hoge groeipercentages tussen de acht en tien procent, de Amerikaanse steun aan Iran en de onderdrukking van elke vorm van oppositie door de Sjah, leek Iran inderdaad, zoals Carter opmerkte, een 'oase van rust' en een van de meest aantrekkelijke plekken voor buitenlandse investeringen.

De revolutie van 1979 had vanzelfsprekend grote invloed op de economische politiek van Duitsland ten aanzien van Iran. Duitsland was in 1979 echter niet

¹⁵⁹ Maleki, 1978, 111.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 289.

¹⁶¹ Ook de Duitse industriëlen stuurden vaak verzoeken naar de Duitse regering om deze te overtuigen van de voordelen van directe Duitse investeringen in Iran. Veel van deze officiële verzoeken zijn bewaard in het *Politisches Archiv Auswärtiges Amt*, Bestand 36, Band 452.

meer zoals tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog genoodzaakt opnieuw de banden met Iran aan te halen. De ambassade van de Bondsrepubliek bleef tijdens en na de Revolutie open. Sterker nog, de Duitse ambassade was de enige West-Europese ambassade die gedurende de gehele Revolutie open bleef. De betrekkingen met de pas opgerichte en zeer antiwesterse islamitische republiek moesten echter geherformuleerd worden.

Duitse Iranpolitiek: Het culturele beleid

Gedurende de regeerperiode van Bismarck was er geen sprake van een Duitse staatsgestuurde cultuurpolitiek ten aanzien van Iran. In overeenstemming met de *neue Kurs* onder Rijkskanselier Von Bülow aan het begin van de twintigste eeuw veranderde dit. Van cultuurpolitiek in zijn klassieke vorm was ten aanzien van Iran geen sprake.¹⁶² Er werd alleen ter bevordering van de Duitse taal en cultuur (en op Iraans initiatief) in 1907 een *madreseye-almani* (Duitse middelbare school) in Teheran gesticht. Aanvankelijk mochten veertig scholieren zich inschrijven. Dat waren vooral de kinderen van de politieke elite die zich de inschrijfkosten konden veroorloven. De school werd echter in korte tijd zeer populair en breidde zich snel uit. Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog bleef deze school open maar nu zonder Duits personeel en vanaf 1918 was het nog alleen in naam Duits; er werkten geen Duitsers meer op de school.¹⁶³

Naast het stichten van de Duitse school is er verder gedurende de beginjaren van de twintigste eeuw geen culturele politiek gevoerd. Culturele interesse in Iran en culturele uitwisselingen waren ook aan het begin van de twintigste eeuw vooral geconcentreerd in de universiteiten.¹⁶⁴ Ook na de Eerste Wereldoorlog veranderde dit beeld niet. De enige verandering was dat, aangezien Reza Sjah Iran in snel tempo wilde moderniseren, op Iraans initiatief Duitsland gevraagd werd Duitse technische scholen in Iran te stichten. In 1925 werd de eerste *Madreseye fanni Iran va Alman* (*Deutsch-Persische Gewerbeschule*) in Teheran, en 1928 een tweede in Shiraz geopend.¹⁶⁵ De scholen werden door Iran zelf gefinancierd. Duitsland leverde de docenten.¹⁶⁶ De republiek van Weimar had geen interesse in het voeren van een Duitse cultuurpolitiek in Iran. Zij ondersteunde zelfs geen

¹⁶² Zie deel I.I over Duitse Iran politiek, het culturele beleid.

¹⁶³ Kochwasser, 1961, 90-2. Martin, 1910, 94-8.

¹⁶⁴ De Duitse universiteiten (zestien universiteiten) bieden meer dan andere Europese universiteiten Perzische taal en cultuur, archeologie, architectuur en religie (pré en postislamitische religies), studenten de mogelijkheid om zich in Iran te specialiseren.

¹⁶⁵ Ironisch genoeg werd een groot deel van de afgestudeerden van deze scholen bekende leiders van de nationalistische partij van Iran en werden deel van de oppositie tegen de Sjah.

¹⁶⁶ Hirschfeld, 1980, 50-73.

Duitse wetenschappers die onderzoek deden naar Perzische taal, geschiedenis en cultuur.¹⁶⁷

Met het aan de macht komen van de Nazi's veranderde aanvankelijk in het eerste jaar niets in de Duitse cultuurpolitiek ten aanzien van Iran. Maar vanaf 1934 werd deze meer gepolitiseerd en geïdeologiseerd. Als onderdeel van het politieke programma van Alfred Rosenberg werd er in samenwerking met het Ministerie van Propaganda een assertieve cultuurpolitiek ten aanzien van Iran gevoerd. Het blad *Irane Bastasn* (Perzische oudheid) werd vanuit Berlijn gefinancierd. Iraanse studenten werden aangemoedigd en financieel ondersteund om in Duitsland te gaan studeren en er werden twee boeken over Reza Sjah in het Duits en Perzisch uitgegeven waarin zijn persoon sterk werd verheerlijkt (dit in tegenstelling tot wat tijdens de Weimarperiode over hem in de Duitse pers verscheen).¹⁶⁸ Zo snel als de Nazi-cultuurpolitiek opkwam, zo snel ging zij ten onder. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwam ook een eind aan de cultuurpolitiek van Alfred Rosenberg.

Na de Duitse gruweldaden in de Tweede Wereldoorlog moest de Bondsrepubliek een nieuwe vorm van cultuurpolitiek formuleren waarbij het ook mogelijk zou moeten zijn om meer te doen dan alleen op het gebied van taal, kunst, en muziek. Dit was hard nodig om, in de woorden van Harnischfeger, het 'Ausland daran zu erinnern, dass Deutschland mehr zu bieten hatte als den Faschismus'.¹⁶⁹ Verbetering van het internationale aanzien van Duitsland stond centraal. Duitsland moest gepresenteerd worden als een *Kulturstaat* waar niet meer het primaat van de macht gold maar dat van het recht. In overeenstemming met deze nieuwe strategie werd ook de Duitse cultuurpolitiek ten aanzien van Iran geïntensiveerd en werd tijdens het bezoek van Adenauer aan Teheran in 1956 een cultureel verdrag tussen de twee landen getekend. De Duitse school werd weer heropend en breidde zich uit (en werd in 1978 een jaar vóór de revolutie, waarna deze zou worden gesloten, de grootste Duitse middelbare school in de wereld met 1500 scholieren).¹⁷⁰ Een derde technische school werd in 1957 in Tabriz geopend en het Goethe-Instituut opende een departement in Teheran in 1958.¹⁷¹ Ook

¹⁶⁷ Exemplarisch zijn de verzoeken van de bekende Duitse archeoloog Ernst Herzfeld (In Iran bekend als de vader van de Iraanse archeologie). Toen hij gedurende zijn verblijf in Iran (1923-35) om financiële steun vroeg om een Duits archeologie-instituut in Iran op te richten werd zijn verzoek telkens afgewezen. Gedurende de Nazi-periode kwamen financiële middelen wel vrij voor archeologisch onderzoek maar voor Herzfeld kwamen ze heel erg laat. Omdat hij joods was werd hij uit zijn functie gezet. Stefan Hauser, 'Herzfeld', www.iranica.com (11/01/2007).

¹⁶⁸ Hirschfeld, 1980, 152-169.

¹⁶⁹ Horst Harnischfeger, 'Auswärtige Kulturpolitik', in Siegmund Schmidt en Gunther Hellmann (Hrsg.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, Wiesbaden, 2007, 714.

¹⁷⁰ Christel Catanzaro, 'German Cultural Influence in Iran', www.iranica.com (11/01/2007).

¹⁷¹ Kochwasser, 1961, 255.

opende het *Deutsches Archäologisches Institut* in 1961 zijn *Teheran Abteilung*.¹⁷² Alleen die van Egypte werd vóór de Iraanse geopend.

Aangezien de Duitse school in Teheran vanwege de hoge onderwijskwaliteit zeer populair werd, kozen veel Iraanse studenten in de jaren vijftig en zestig Duitse universiteiten voor hun vervolg studie. In Duitsland hadden zich in het studiejaar 1958/59, 18.950 buitenlandse studenten uit 104 landen ingeschreven; de Iraniërs vormden met 2678 studenten de grootste groep. Volgens Kochwasser was dit een gevolg van de intensieve Duitse cultuurpolitiek tijdens de Adenauerperiode.¹⁷³ Een dergelijke conclusie is betwistbaar. Bovendien is het niet te bewijzen dat de Duitse cultuurpolitiek voor deze populariteit heeft gezorgd. Het positieve beeld van Duitsland heeft waarschijnlijk twee oorzaken die niet direct met de cultuurpolitiek van de Bondsrepubliek te maken hebben. Ten eerste hadden de hoge lesstandaarden aan de Duitse school in Teheran niets met Duitse cultuurpolitiek te maken. Ook in de Bondsrepubliek werkte men volgens eenzelfde systeem. Ten tweede kozen (en kiesen) de meeste Iraanse studenten die een technische studie willen volgen voor Duitsland, niet als gevolg van de Duitse cultuurpolitiek, maar vanwege het feit dat producten waarop *made in Germany* staat geschreven voor kwaliteit staan. De populariteit van studeren in Duitsland moet tegen deze achtergrond worden verklaard.

Met het aantreden van de sociaalliberale regering in Duitsland in 1969 werd onder leiding van Ralf Dahrendorf een nieuwe cultuurpolitiek geformuleerd die de volgende algemene doelstelling had:

Die Auswärtige Kulturpolitik wird sich künftig intensiver als bisher mit den kulturellen und zivilisatorischen Gegenwartsproblemen befassen. Der Kulturbegriff muss daher weiter gefasst werden.¹⁷⁴

Deze nieuwe politiek was meer dan alleen een vorm van *image bildung* (wat tot 1969 het hoofddoel was) en had vooral normatieve democratische doelstellingen. In de woorden van Dahrendorf moesten nu *gesellschaftspolitische Dialoge* de cultuurpolitiek van de Bondsrepubliek aansturen. Naast de oude en bekende terreinen waar cultuurpolitiek gevoerd werd zoals de Duitse scholen, door de staat gefinancierde wetenschappelijke uitwisselingen en promotie van de Duitse taal en cultuur werd het voeren van een zogenaamde *gesellschafts-politischer Dialog* een van de nieuwe belangrijke pijlers van West-Duitse cultuurpolitiek. Duitse

¹⁷² Philip Fabry, *Zwischen Schah und Ayatollah; Ein Deutscher im Spannungsfeld der Iranischen Revolution*, 1983, 195-6.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Auswärtiges Amt, *Leitsätze für die Auswärtige Kulturpolitik*, 1970, 12.

cultuurpolitiek werd met de invoering van deze nieuwe doelstelling nadrukkelijk gepolitiseerd.

Voor Duitse culturele activiteiten in Iran werd de vernieuwde en gepolitiseerde cultuurpolitiek goed zichtbaar in de activiteiten van het Goethe-Instituut in Teheran. Naast het geven van taalcursussen werd het instituut ook een forum voor Iraanse politieke dissidenten. Zij organiseerden in het Goethe-Instituut politieke bijeenkomsten die voor alle geïnteresseerden toegankelijk waren. De belangstelling voor deze samenkomsten nam zodanig toe dat, aangezien de ruimte in het instituut te klein was om alle geïnteresseerden te kunnen ontvangen, luidsprekers geïnstalleerd werden zodat geïnteresseerden op straat de lezingen konden volgen.

In 1978 leidde een lezing zelfs tot massale politieke demonstraties.¹⁷⁵ Opvallend is echter dat het instituut, ondanks het feit dat het een forum was geworden waar de oppositionele groepen veilig hun mening konden uiten, niet door de Iraanse autoriteiten gesloten werd. Na de revolutie van 1979 is dat door de nieuwe machthebbers in Iran wel gebeurd. Het instituut werd in 1987 gesloten. Aanleiding hiervoor was een filmpje van Rudi Carrell dat hij in zijn televisieprogramma *Tages Show* uitzond. Hierin waren vrouwen te zien die damesslipjes naar een foto van de Iraanse religieuze en politieke leider Ayatollah Khomeini gooiden. Na woedende betogingen en demonstraties in Iran en vooral in Teheran werd het Goethe-Instituut in Teheran gesloten.

Concluderend kunnen we over de cultuurpolitiek van Duitsland ten aanzien van Iran vanaf 1969 tot aan de islamitische revolutie van 1979 zeggen dat de politieke doelstellingen bereikt zijn. Duitsland heeft het via zijn culturele instellingen in Iran (voornamelijk het Goethe-instituut) mogelijk gemaakt, om Dahrendorfs term te gebruiken, de *gesellschafts-politische* dialoog van zijn kant op gang te brengen. Het heeft ook voor de infrastructuur en veilige ruimte gezorgd om deze dialoog tot bloei te laten komen. De Iraanse intellectuele dissidenten uit die jaren kijken nog steeds met veel nostalgie terug naar *Shabhaye Goethe* (de Goethe-avonden).¹⁷⁶

¹⁷⁵ Fabry, 1983, 213-215.

¹⁷⁶ Hamid Dabashi, *Iran: A People Interrupted*, 2007.